

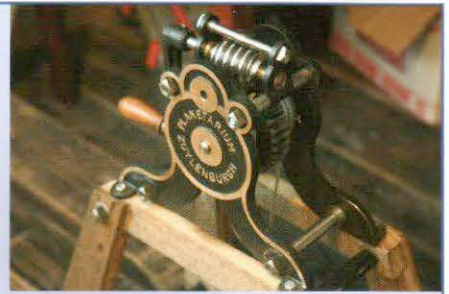
Tijdschrift

11/4

DECEMBER 2011
FEDERATIE KLOKKENVRIENDEN
PRIJS € 7,50

- De vergeten uurwerkmaker van koning Stanislas • Museum Joure
- Biologische klokken • Museum- en Verenigingsnieuws
- Klokken uit Geertruidenberg • Nobeke klokken bij Christie's

Te koop gevraagd voor **de Collectie Zuylenburgh**

*interessante of bijzondere historische
klokken, uurwerken, barometers, zonnewijzers
of wetenschappelijke instrumenten*

www.planetariumzuylenburgh.com

De Federatie Klokkenvrienden

is een samenwerkingsverband van:

- Vereniging van Vrienden van de Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde SMAT (collectie in Schoonhoven)
- Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk
- Stichting Museum van het Nederlandse Uurwerk MNU (collectie in Zaanse Schans, Zaandam)
- Dutch Section of the Antiquarian Horological Society
- Sectie Uurwerkerstellers van de Nederlandse Juweliers en Uurwerkenbranche
- Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde
- Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk

Bestuur:
E.H. Glasius, *voorzitter*
W. van der Krogt, *secretaris*
F. van Gorp, *penningmeester*
Drs. R.J.W. Beuker
H. van der Burgt
B. Hordijk
Ir. K. Roscam Abbing
Ir. L.A.A. Romeyn

namens:
Klokkenvrienden Schoonhoven
Vrienden MNU
NJU
Stichting MNU
Klokkenvrienden Schoonhoven
SMAT
Dutch Section AHS
St. Torenuurwerk
Dorpsstraat 70a
1842 GW Oterleek
072 - 5346690
willemvdkrogt@hetnet.nl
ING nr. 7234958
t.n.v. penningmeester Federatie Klokkenvrienden, Rotterdam
www.fed-klokkenvrienden.nl
De webmaster is H. van den Ende junior, te bereiken op hans@hende.com

Secretariaat:

Betalingen:

Website:

Webmaster:

Vereniging Klokkenvrienden Schoonhoven
Secretariaat:
Sj. Folkers
Polderpeil 336
2408 SE Alphen a/d Rijn
0172 - 574149
info@klokkenvrienden.nl
ING nr. 2820594
t.n.v. Klokkenvrienden Schoonhoven

e-mail:

Betalingen:

Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk
Secretariaat:
W. van der Krogt
Dorpsstraat 70a
1842 GW Oterleek
072 - 5346690
willemvdkrogt@hetnet.nl
ING nr. 3767920
t.n.v. Vereniging Vrienden MNU

Betalingen:

Dutch Section Antiquarian Horological Society
Secretariaat:
ir. K. Roscam Abbing
Anna van Burenlaan 3
2012 SL Haarlem
023 - 5292501
e-mail: k.roscamabbing@hccnet.nl

Sectie Uurwerkerstellers Nederlandse Juweliers- en Uurwerkenbranche
Secretariaat:
Postbus 904
2270 AX Voorburg
Koningin Julianalaan 345
2273 JJ Voorburg
070 - 3866248

Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde (SMAT)
Secretariaat:
G.J. van Vonderen
Vinklaan 6
5561 TL Riethoven
0497-514487
secr.smat@gmail.com

Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk
Secretariaat:
ing. F. van den Boogaard
Amatist 41
1703 AR Heerhugowaard

Stichting Museum van het Nederlandse Uurwerk
Kalverringdijk 3
1509 BT Zaandam

Samenstelling TIJDSchrift
Redactie:
E. H. Glasius/e.glasius@telfort.nl
M.F. Timmer
ir. L. A. A. Romeyn
tel. 0341-254265/romswart@zonnet.nl
Sj. Folkers, 0172-574149
Drukkerij WC den Ouden bv
Van Munster en Bos

Advertenties:

Adreswijzigingen:

Druk:

Vormgeving:

De sluitingsdatum van het volgende nummer is:
1 februari 2012

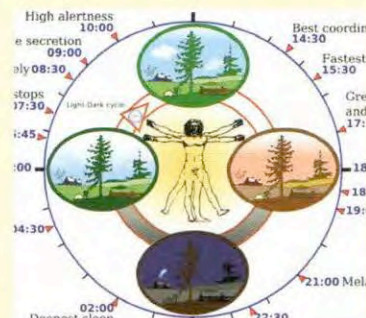
De verschijningsdatum is: 22 maart 2012

In dit nummer onder andere

pagina 4
Nobele klokken bij Christie's

pagina 9
Biologische klokken

pagina 21
Vergeeten uurwerkmaker van koning Stanislas

pagina 29
Museum- en Verenigingsnieuws

Federatie op internet

Informatie over de opzet van de Federatie Klokkenvrienden en de verenigingen die tezamen de Federatie vormen, is te vinden op:
www.fed-klokkenvrienden.nl

Verantwoordelijkheid redactie

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van artikelen die onder naam worden gepubliceerd. Deze geven alleen de opvattingen van de auteur weer en de verantwoordelijkheid daarvoor berust uitsluitend bij deze auteur.

Nobele klokken

Afb. 1 – Staande klok van
Joh. Pieter Kroese Amsterdam

Op 13 en 14 december houdt Christie's Amsterdam een veiling onder de titel "European noble and private collections". De kijkdagen zijn 9 – 12 december. Voor deze veiling is ook een aantal klokken ingebracht waarvan diverse van hoge kwaliteit.

 Erik Glasius

Het topstuk is ongetwijfeld de staande klok met planisferium van de bekende Amsterdamse maker Joh. Pieter Kroese (1702-1778) uit de tweede helft van de achttiende eeuw (afb. 1 en voorplaat). De kast van 2,90 m hoog is belijmd met wortelnoten finer en deze wordt bekroond door de figuren van Atlas en twee engelen met bazuin. De deels beschilderde wijzerplaat

vertoont een allegorie op de handel en de wetenschap.

Behalve de grote cijferring voor de uren en minuten is er een kleine voor de seconden, waarin ook de datum in een venster is opgenomen. Boven het cijfer VI geeft een schijf de dag van de week en het daarbij behorende teken van de dierenriem aan.

In de toog zijn er o.a. aanwijzingen van zons op- en ondergang, jaarkalender, de

Afb. 2 – Tafelklok gesigeneerd
Jacob Hasius Amsterdam

bij Christie's

positie van de zon boven de horizon en de schijngestalten van de maan.

Het achtdaags uurwerk slaat de uren en halve uren. Het veilinghuis verwacht een opbrengst van €60 – 100.000.

Hasius

In Engelse stijl, maar gesigneerd Jacob Hasius Amsterdam, is de tafelklok die uit circa 1720 dateert (afb. 2). De kast is met ebbenhout gefineerd en uitgevoerd met messing monturen. Het achtdaags uurwerk heeft een spillegang, en gaand en slagwerk en kwartierslag.

De klok is voorzien van een complete kalender en in de toog een aanduiding van de stand en de ouderdom van de maan.

Voorheen is de klok onderdeel geweest van de collectie Dreesmann in Amsterdam en later verkocht bij de destijds bekende handelaar H. Brokke.

De verwachte opbrengst is €15 -25.000.

Cabrier

Voor liefhebbers van chinoiserie of van en speelwerk is de klok van belang die Charles Cabrier in de tweede helft van de achttiende eeuw vervaardigde (foto 3).

Op een groene achtergrond staat van alles in verguldsel afgebeeld: landschappen, figuren, vogels en bloemen. De kast is liefst 81 cm hoog en 41 cm breed (afb. 3). Het uurwerk heeft gaand, slag- en speelwerk, waarbij alle drie de werken zijn voorzien van een snek met darmsnaar.

Het speelwerk (afb. 4) kan zes verschillende wijsjes spelen op dertien bellen.

De klok is meer dan een eeuw in bezit geweest van de familie Vroom. Christie's verwacht een opbrengst van €30 – 50.000.

Afb. 3 – Tafelklok op draaibare voet, in chinoiserie stijl, met speelwerk

Afb. 4 – Uurwerk met gedecoreerde achterplaat, speeltrommel voor zes wijsjes op dertien bellen.

Museum Joure

Dit voorjaar is het Museum Joure uitgebreid met een bruikleen van Noord-Nederlandse klokken. Het is een bijzonder goed onderhouden en mooi gepresenteerde collectie met diverse interessante stukken.

 Sjoerd Folkers

Degene die denkt dat je in het "Museum Joure" alleen maar wat ziet over "Douwe Egberts" en de cadeaus daarvan, slaat volkomen de plank mis. Het is een groot museum waar het erfgoed bewaard en onderhouden wordt. Sinds maart 2011 is er naast de eigen Friese klokkencollectie een permanente tentoonstelling van Noord-Nederlandse klokken te bewonderen, die in bruikleen gegeven is door

Foto 1. Hilly ten Wolde, directeur van het museum.

het Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Ottema - Kingma stichting. Daar wij, Jan Talsma en Sjoerd Folkers, bezig zijn om zo veel mogelijk gegevens en kennis te verzamelen over Friese klokken hebben we een afspraak gemaakt met mevrouw drs. Hilly ten Wolde (foto 1), directeur van het Museum Joure. Na een zeer hartelijk ontvangst hadden we geen idee van hetgeen ons te wachten stond.

Voordat we aan de klokken toe kwamen hebben we eerst alle afdelingen van het museum gezien. Het museum bestaat uit verschillende onderdelen en tien gebouwen waar voor elk wat wils te bekijken is.

Ambachten

Er zijn werkplaatsen van goud- en zilversmeden, bakker, drukker, koperslager, kopergietter en niet te vergeten van de klokkenmaker te zien. De klokkenmakerswerkplaats is vroeger door de Aleva's gebruikt en het bedrijf werd later voortgezet door de firma Halma. Op de foto zien we Jan Talsma achter het draaibankje van Halma (foto 2).

In het gebouw van de kopergietterij is een uitgebreide collectie gegoten halffabrikaten te zien van pilaren, kettingringen, schuifstukken, beelden en raderen voor de Friese klok (foto 3). Daarnaast vinden we de drukkerij, waar je de echte lucht van drukinkt nog kan opsnuiven.

Gender balance

Wij hebben voor deze Amerikaanse term eigenlijk geen goed Nederlands woord voor. Het is het evenwicht in een museum tussen wat er te zien is voor mannen en voor vrouwen. Maar ook voor de dames is er wat anders te zien dan ambachten. Uiteraard de museumwinkel, waar oude snoepproducten, koffie en thee te koop zijn. Zilver en koperwerk is te vinden in diverse vitrines

Foto 2. Jan Talsma achter het oude draaibankje.

en ook het koperwerk waarvoor je vroeger de D-E punten moest inleveren.

Diversen

Een natuurafdeling waar van dichtbij de Friese natuur te bekijken is. Een stijlkamer met specifiek Fries meubilair. Er is een ruimte waar een afwisselende tentoonstelling is van moderne kunst. In "De Witte Os", waar ruimte is voor ruim 60 personen, kun je koffie en thee drinken en een heerlijk stuk oranjegebak nuttigen. Als het mooi weer is, kun je buiten op één van de bankjes zitten en uitkijken over de grachtjes. Na een uitgebreide rondleiding van enige uren door Hilly ten Wolde kwamen we bij ons doel de Friese klokken.

Expositieruimte Friese klokken

In een apart gebouw los van de hoofdgebouwen is de expositieruimte voor de Friese klokken.

Het geheel is ruim opgezet en er straalt rust uit ondanks het getik van de klokken (foto 4).

De collectie bestaat uit 25 lang- en

Foto 5. Drievoudig mechaniek: molen, vrouw melkt koe en schepen met walvis.

Foto 6. In de toog van deze staartklok is een mechaniek met twee wolkammers opgenomen

Foto 7. Mechaniek van een speeltuin met een schommelend kind.

Foto 8. Wijzerplaat met cartouches en de signatuur W.L. Aleva Joure.

kortstaartklokken, kantoortjes en schip-pertjes, vier staande klokken, twee tafelklokken en een zilveren zakhorloge. Wat ons meteen opviel, is dat de klokken er perfect uitzien en in een prima staat

Foto 3. Halffabrikaten voor Friese klokken.

Foto 4. Een hoek in het gebouw met de klokken.

van onderhoud zijn. Er is een roulatie systeem bedacht waarbij niet iedere klok elke dag loopt maar na enige dagen weer op gang gebracht wordt. Dit zorgt in ieder geval voor minder slijtage. Als alles zou lopen is het ook geen pretje om vijftig maal per uur een klok te horen slaan. Tevens is er een klokkenmaker die de klokkencollectie bijhoudt en zo nodig reparaties verricht om de kwaliteit van de collectie op peil te houden. Twaalf van de staartklokken hebben een mechaniek waaronder een met een drievoudig mechaniek voorstellend "de walvisvaart en het boerenbedrijf", lopend op het gaand werk, en "molen" op het slagwerk (foto 5). Zeer onbekend is het wolkammersmechaniek, dat door Douwe Jelles Tasma uit Grou gemaakt is (foto 6). Er is een enkel- en dubbel ballonvaardersmechaniek van Gerke Westerdijk. Apart is ook de speeltuin op een klok van Harmen Wytzes (foto 7). Staande klokken zijn er van Theunis Haakma Leeuwarden, Bartel Snijdelaar

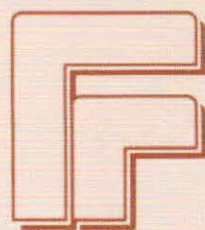
Leeuwarden en één van Douwe Jelles Tasma met speelwerk, zes melodieën op veertien bellen en tafelklokken met balanswerk. De eigen collectie bestaat uit ongeveer dertig allerhande Friese stoel- en staartklokken in vele variëteiten. Ook een bijzondere met een geperste plaat met cartouches en met grote letters W.L. Aleva Joure

(foto 8). Kortom een vriendelijk museum waar je van de ene verbazing in de andere valt en je gerust met je echtgenote wat uurtjes kunt doorbrengen. Openings-tijden en meer gegevens kunt u vinden op de website www.museumjoure.nl. Indien u geen computer heeft kunt u voor informatie bellen naar Museum Joure op 0513-412283.

Friese reguleur.

Friederichs, uw partner in winkel en werkplaats.

FRIEDERICHS BV

HORLOGE & KLOK
FOURNITUREN

TOSHIBA BATTERIJEN

ESA RUILUURWERKEN

GOUD & ZILVER
FOURNITUREN

GEREEDSCHAPPEN
& MACHINES o.a.

ELMA
BERGEON
METTLER
GREINER-VIBROGRAF
HERAEUS
RENFERT
ETIC
MULTIFIX
WALDMAN

WEKKERS, KLOKKEN
& HORLOGES o.a.

KIENZLE
PETER
ESGE
SCHMECKENBECHER
HANHART
EUROPA
ELITE
SCHMID-SCHLENKER
BARIGO
CLAUDIO CALLI

HAGERTY
ONDERHOUDS-
MIDDELEN VOOR
GOUD EN ZILVER

Stand Jaarbeurs
Beatrixgebouw 2E 515.
Tel.: (030) 2941501
Fax: (030) 2944214

Nijverheidsweg 15,
Postbus 16,
2100 AA Heemstede
Tel.: (023) 5232723
Fax: (023) 5232740

Biologische klokken

In dit blad zijn altijd mechanische, en een enkele keer elektronische, klokken het onderwerp. Klokkenliefhebber en hoogleraar (longfysiologie, Nijmegen) dr. Folgering gaf onlangs een lezing over een heel ander soort klokken, de biologische. Die meten wel degelijk ook de tijd, al zijn die registraties niet op de gebruikelijke wijze visueel of auditief waarneembaar. Dit artikel is een speciaal voor TIJDSchrift bewerkte versie van zijn voordracht.

 Hans Folgering

Wanneer we een verre reis maken naar b.v. de Verenigde Staten of naar Japan, zullen we bij aankomst last hebben van een 'jet-lag'. We slapen slecht, of willen juist gaan slapen op momenten dat het niet kan. Het lijkt alsof de concentratie en scherp denken zijn achtergebleven in Nederland. Momenten waarop we willen eten of naar het toilet willen gaan, zijn ontregeld; we zijn prikkelbaar en ons prestatievermogen is fors verminderd. Dit zijn allemaal uitingen van de aanwezigheid van een intern klokmechanisme ergens in ons lichaam. Dit klokmechanisme heeft kennelijk enige tijd nodig om zich aan te passen aan de andere tijd; beter gezegd: aan de andere momenten waarop het licht en donker wordt.

Chronobiologie

Veel organismen kennen dit soort interne klokken, en binnen één organisme zijn diverse klokken actief. De wetenschap die deze problemen bestudeert heet ook wel 'chronobiologie' of in het Engels: 'chronomics'. Het belang van het onderzoeken van dit soort fenomenen is groot. De piloot die de wereld over vliegt, moet op elk moment dat hij/zij zijn werk doet, volledig geconcentreerd en scherp kunnen zijn, anders gebeuren er ongelukken. Van een verpleegkundige die in ploegendienst in een ziekenhuis werkt, verwachten we dat die, ondanks het verzetten van haar/zijn dag/nacht ritme, toch op elk moment adequate medische handelingen verricht.

Het menselijk lichaam bevat vele klokken (tabel 1), die allemaal met een eigen frequentie tikken. De frequentie wordt in het lichaam, orgaan of orgaansysteem gegenereerd, vaak door zenuwcellen of

groepen van zenuwcellen. Die *zenuwcellen* zijn digitale bouwstenen die, op bepaalde manieren aan elkaar geschakeld in een netwerk, weer andere ritmen kunnen genereren. De interne klokfrequentie van de zenuwcellen ligt in de kiloherzen. Een zenuwcel geeft een impuls (actie-potentiaal) of niet. Dit digitale gebeuren duurt ongeveer een miliseconde.

Tabel 1
Biologische klokken in het menselijk organisme

Locatie / Orgaan	Cyclusduur klok
Zenuwcellen	0,001 sec
Hart pacemaker	0,03 -1 sec
Ademhaling	0.5-10 sec
Dag /nacht kern	24 uur
Menstruele cyclus	28 dagen
Winterslaap / depressies	0,5-1 jaar

Al deze klokken veranderen hun frequenties onder invloed van externe factoren

Pacemaker-klok

Het *hart* slaat in rust 60 maal per minuut. Daar zit dus een pacemaker-klok in, met een frequentie van ongeveer 1 Hz. Die heeft echter geen erg vast ritme. De klok in het hart ondervindt vele externe invloeden: stress, inspanning, hormonen (b.v. adrenaline) en medicamenten (b.v. beta-blockers). De 'hartklok' is gelocaliseerd in de rechter hartboezem. Een aantal zenuwcellen vormen daar samen een netwerkje wat 'sinusknoop' heet, en een interne pacemaker is, die ongeveer elke seconde een elektrische signaal afgeeft aan de hartspier om zich samen te trekken.

Ademklok

We *ademen* in rust met een frequentie van 6-10 maal per minuut (0,10-0,16 Hz). De

'ademklok' bevindt zich in de hersenen (hersenslam), en bestaat uit groepen van zenuwcellen die een netwerk vormen en als een soort 'flip-flop' omschakelen van in- naar uitademen. Ook dit is geen volledig autonome klok, hij staat eveneens onder invloed van stress, inspanning en hormonen. Het opmerkelijke is, dat we deze klok eventjes kunnen stilzetten: we kunnen voor een beperkte tijd onze adem inhouden, tot het moment dat de ophoping van kooldioxide in het bloed ons dwingt om weer te ademen.

24-uurs klok

In de inleiding hebben we al gezien dat we ook een *24-uurs klok* in ons lichaam hebben. Deze klok zit heel centraal in de hersenen, tussen de beide hersenhelften. Opnieuw groepen van zenuwcellen, die ons slaap-waak ritme reguleren. We zullen verderop in dit artikel dieper ingaan op het functioneren van dit slaap-waak centrum. We kunnen nu alvast verklappen dat ook deze klok onderhevig is aan invloeden van buiten, vooral licht/donker. Vrouwen hebben een klok in hun lichaam die elke 28 dagen tikt, en maakt dat ze op bepaald momenten vruchtbaar zijn, c.q. ongesteld zijn. Dit is vooral een hormonale klok. Ook die is aan externe invloeden onderhevig.

Jaarklok

Tenslotte hebben we een *jaarklok* in ons lijf. Mensen merken daar in het algemeen niet zo veel van. Patiënten met een manisch-depressief probleem weten dat die problemen vooral in het voorjaar en het najaar optreden. Dieren hebben uitgesproken jaarklokken die b.v. hun winterslaap of hun bronst-periode regelen. Ook hier zijn weer duidelijke externe invloeden van b.v. licht en omgevings-temperatuur.

Een insectensoort in het noord-westen van de VS, de zgn magicicadia, heeft zelfs een cyclus van 17 jaar! Ze leeft voornamelijk onder de grond, maar eens in de 17 jaar loopt de wekker af, om naar boven te komen, te vliegen, paren, en na 2 maanden weer onder de grond te kruipen.

Hierna zullen we ons hoofdzakelijk bezig houden met de 24-uurs klok in het lichaam van zoogdieren, en dus ook van mensen.

Circadiane ritmen (24 uur)

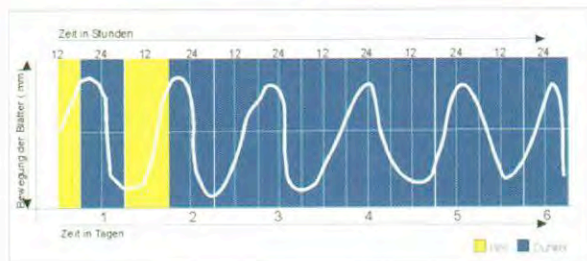
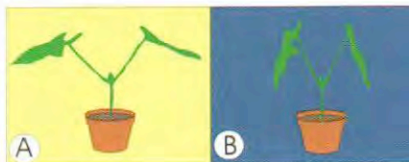
De mens is bij uitstek overdag actief; een dergelijk ritme noemen we diurnaal. Nachtdieren, zoals b.v. uilen zijn nocturnale dieren. Crepusculaire dieren zijn vooral actief op overgangen van dag naar nacht, of andersom. Konijnen komen b.v. pas bij de avondschemering uit hun hol. Infradiane ritmen duren langer dan een etmaal (b.v. maand of jaar); ultradiane ritmen zijn korter dan een etmaal (b.v. eetcyclus meestal 3 maal per dag)

Van een circadiaan ritme mag men verwachten dat het blijft bestaan in afwezigheid van externe tijdgevers, zoals b.v. licht en donker. Dus ook bij een lang verblijf onder de grond, moet een 24 uurs ritme blijven bestaan. Het circadiane ritme kan zich aanpassen aan externe

tijdgevers en blijft aanwezig bij diverse lichaamstemperaturen. Een dier in winterslaap heeft dus geen circadiaan ritme meer.

Vele levende organismen hebben een circadiaan ritme. Dit begint al bij lage orga-

matig elke 22 uur blauw licht uitstraalt. Ze heten dan ook wel 'glowing cells'. Planten kennen ook een 24-uurs ritme. De blauwe tuinplant 'Heliotroop' volgt met haar bloemen de zon. Ook wanneer deze plant een paar dagen in het donker blijft, gaan haar bloemen toch door met een beweging, alsof ze de zon volgt. Hetzelfde geldt voor bonenplanten waarvan de bladeren horizontaal gaan staan in het zonlicht, en verticaal hangen gedurende de nacht. Ook zij gaan door met deze bewegingen wanneer ze een aantal dagen in het donker staan. (fig. 1)

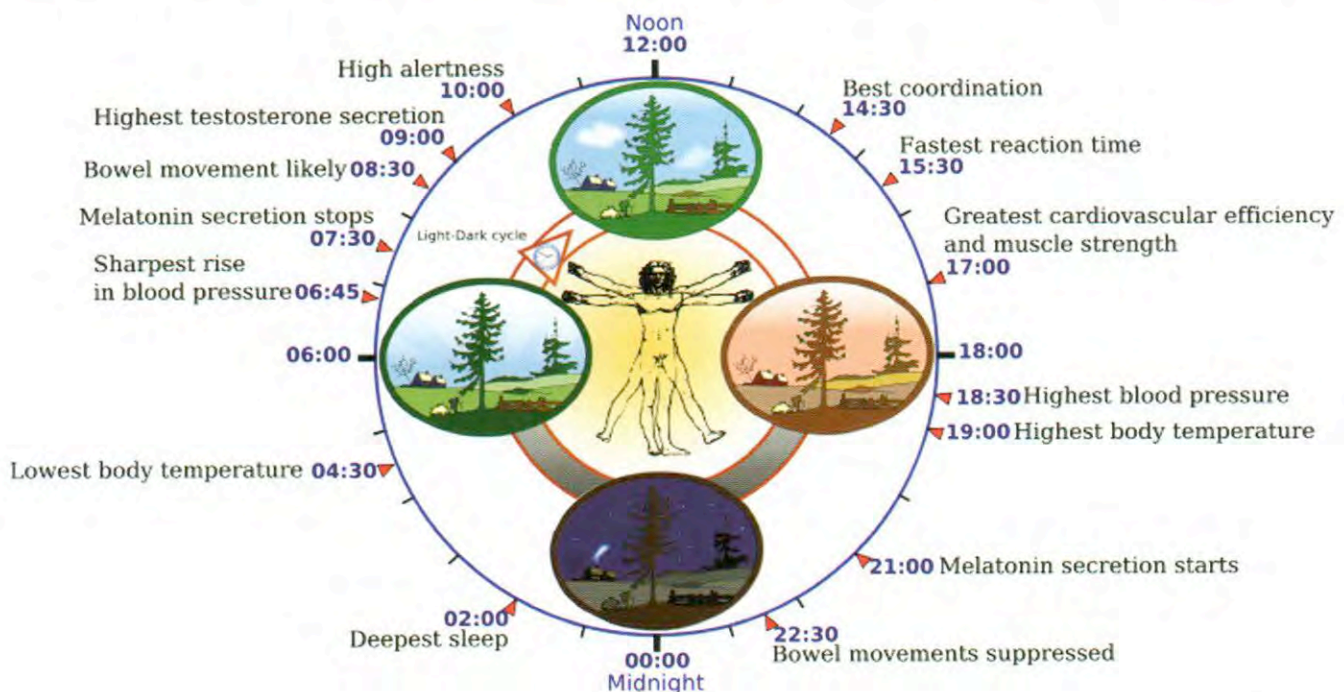

Figuur 1. Planten met diurnale bewegingen. Een bonenplantje met de bladeren overdag horizontaal, en 's nachts afhangend. Daaronder een grafiekje waarin verticaal de bladbeweging is uitgezet, tegen horizontaal de tijd. De gele episoden betekenen licht; de blauwe is donker. Zie hoe, ook in de tijd dat het donker blijft, de bladbeweging toch door blijft gaan.

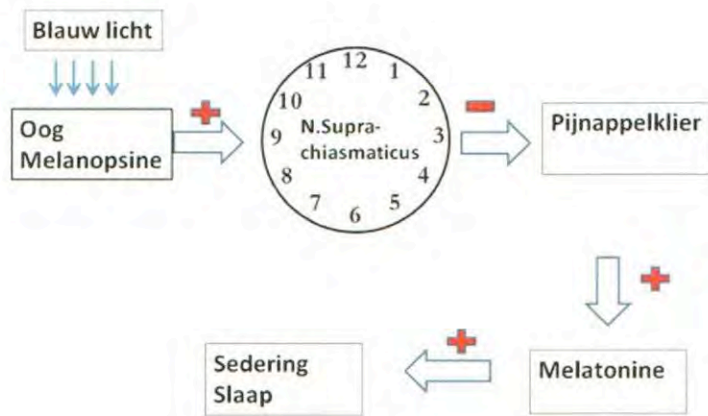
nismen zoals bacteriën. Er zijn cyanobacteriën (blauwe bacteriën) die een inwendige klok hebben met een 22-uurs ritme. Zij produceren periodiek een stof 'luciferase'. Gezien de naam, zal het U niet verbazen dat die bacterie dus regel-

In de Noordzee, voor de Belgische kust, leeft een 'Aasgarnaal' die 's nachts aan de oppervlakte zwemt, en overdag op de bodem leeft. Ook dit patroon gaat door wanneer de garnaal een paar dagen in het donker wordt gehouden. Er bestaat een soort mol, die volledig blind is. Zijn ogen zijn niet ontwikkeld, en de plaats waar die hadden moeten zitten, is overgroeid met huid. Toch onderhoudt deze mol een 24-uurs ritme. Hij heeft dus duidelijk een interne klok.

De mens heeft ook een uitgesproken interne klok waarvan we later zullen zien dat, wanneer die geen licht-donker prikkels ontvangt, deze een 25-uurs ritme

Figuur 2. Dagen en nacht cyclus van de mens met omschrijvingen van het functioneren van de diverse orgaansystemen op verschillende tijden van de dag.

Figuur 3. Schema van de interne 24-uurs-klok in zoogdieren. Nucleus suprachiasmaticus is de kern in de hersenstam die de 24-uurs klok bevat. Rode plus- en min-tekens geven aan of een invloed van het ene element op het andere stimulerend of remmend is.

gaat vertonen, in plaats van het normale 24-uurs ritme. Ons hele lichaam doet mee met dit diurnale ritme: temperatuur, diverse hormonen en het gewicht. Zelfs de gevoeligheid voor kiespijn varieert met de diverse momenten van de dag.

Melatonine

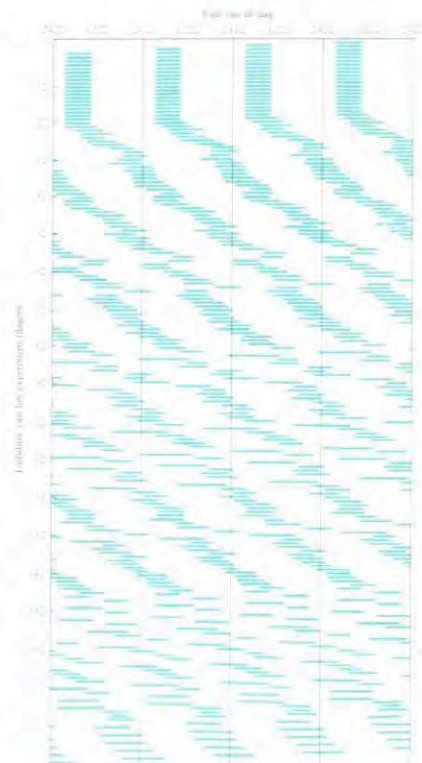
Figuur 2 laat zien, wat er in ons lichaam allemaal gebeurt in een 24-uurs periode. De cyclus begint onderaan bij middernacht: 00.00. De lichaamstemperatuur daalt door tot ongeveer 5 uur 's ochtends. Daarna gaan er al voorbereidingen komen voor het ontwakken en voor de activiteit van overdag. 's Ochtends om 10.00 zijn we het meest alert; 's middags om 16.00 werken onze spieren het meest optimaal. Om ongeveer 21.00 gaat de melatonine-productie weer omhoog, en bereidt het lichaam zich voor, op de slaap. Dit circadiane ritme vinden we terug in vele fenomenen waar we in ons lichaam aan kunnen meten: temperatuur, gewicht, de hoeveelheid van het bijnierhormoon cortisol, de hoeveelheid van het hormoon melatonine, hoeveelheden van eiwit-afbraakproducten ureum en creatinine. Zelfs onze gevoeligheid voor kiespijn, en onze reactie op de verdoving van de tandarts varieert over de dag. Daarom treedt kiespijn zo vaak 's nachts op.

Schakelcellen

Zoogdieren (dus ook de mens) hebben een 24-uurs klok die is gelegen in een groepje cellen midden in de tussen-hersenen: de nucleus supra-chiasmaticus (NSC). Dit is de kern die ligt boven de kruising van de oogzenuw. Blauwig licht (golflengte 460 nm), zoals dat b.v. straalt uit moderne koplampen van auto's, valt

op het netvlies van het oog. Schakelcellen in dat netvlies bevatten een stof melanopsine. Deze schakelcellen zenden een signaal naar de klok in de NSC, die op zijn beurt de activiteit van de pijnappelklier in de hersenen remt. De pijnappelklier produceert melatonine, een stofje dat het zenuwstelsel tot rust brengt, en slaap bevordert. (figuur 3).

Licht dat via ons oog naar binnen komt, remt de productie van melatonine en neemt daarmee de slaapbevorderende actie weg. De autonome klok in de NSC heeft dus een zelfstandig ritme, wat beïnvloed kan worden door licht en donker in onze omgeving.

Ondergrondse bunker

Interessant wordt natuurlijk de vraag: Wat als er geen wisselingen van licht en donker zijn, of worden waargenomen? Blijft onze lichaamsklok in een onveranderd ritme doortikken, met een cyclusduur van 24 uur? Hoe zit het bij blinden, bij mijnwerkers, of bij mensen die in de poolstreken werken, speleologen, duikbootbemanningen, die geen 24-uurs veranderingen zien in de licht-omstandigheden? Hoe zit het bij mensen die in ploegendienst werken, of na een snelle oost-west verplaatsing die een 'jet-lag' geven?

Figuur 4 laat het activiteitenpatroon zien van iemand die zich als vrijwilliger 6 maanden laat opsluiten in een ondergrondse bunker, en geen daglicht meer ziet. Hij had geen horloge, radio of TV. De eerste twintig dagen wordt het licht in de bunker aan- en uit-geschakeld door de experimentatoren bovengronds.

Vanaf dag 21 mag hij zelf het licht aan en uit doen, en gaan slapen wanneer hij daar behoefte aan heeft. We zien dan dat hij elke dag een uur later gaat slapen. Zijn interne klok stelt zich dan in op een cyclus van 25 uur! Er zijn ook mensen die er een cyclus van 28 of 30 uur op na gaan houden. Dit heet een 'free running system', niet beïnvloed door licht-donker wisselingen in de omgeving.

Figuur 4. Activiteiten patroon van een proefpersoon die zich 6 maanden liet opsluiten in een ondergrondse bunker, zonder horloge, radio of TV. Hij zag in die tijd geen daglicht. Zijn eten kreeg hij op onregelmatige tijden. Horizontaal is uitgezet: de tijd in uren. Daarbij zijn vier dagen achter elkaar geplakt, om activiteiten-ritmen makkelijker te herkennen. Dus regel 1 zijn dagen 1,2,3, en 4. De regel daaronder zijn dagen 5,6,7, en 8. Etc. De verticale schaal geeft dus het verloop van dagen, telkens in blokken van vier. De horizontale streepjes zijn perioden van rust/slapen. De eerste 20 dagen wordt het licht in de bunker bediend door experimentleiders buiten de bunker. Vanaf dag 21 mag de proefpersoon zelf het licht aan en uit doen. U ziet dat hij ieder dag een uur later gaat slapen; dus na 25 uur. Na 24 dagen is hij 24 maal een uur verschoven t.o.v. de buitentijd, en loop hij dus weer een dag volgens de buitentijd.

v.o.f. van de GEVEL

Fournituren & Gereedschappen

alles voor de uurwerkmaker en restaurateur

■ Fournituren voor
zowel moderne
als antieke klokken

■ groot assortiment
opwindveren

■ gereedschappen en
machines
(o.a. gehele BERGEON assortiment)

■ schoonmaak- en
polijstapparatuur

■ complete uurwerken
van polshorloge tot
staande klok

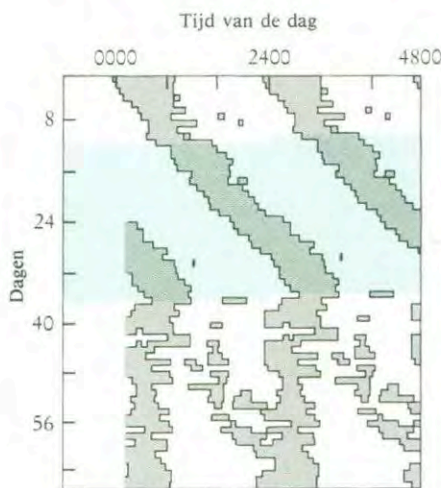
Zellerstraat 102,
NL 5011 ES Tilburg
Tel. 013 – 4553963
Fax. 013 – 4553225
vofvan.degevel@freeler.nl
www.vofvandegevel.nl

BERGEON

Blinde student

Veel problemen had een blinde student, die geen wisselingen van dag en nacht kon zien. Hij presteerde slecht op de universiteit. Viel overdag veel in slaap, telkens op andere tijden (figuur 5). Hij was prikkelbaar; maakte ruzie met zijn medestudenten, at slecht, en had last van obstipatie. De problemen werden zo groot dat hij werd opgenomen in een kliniek (dag 10) Daar mocht hij zelf zijn dag / nacht ritme indelen. Hij hoefde niet

Figuur 5. Activiteiten patroon van een blinde student. Zwarte horizontale streepjes zijn rust/slaap perioden. Het blauwe gebied is de tijd van de opname in een kliniek (dag 10 tot 32). Horizontaal is de tijd van de dag uitgezet, waarbij telkens drie dagen aan elkaar zijn geplakt. Verticaal zijn de dagen; elke regel een set van drie dagen. Zie de irregulaire slaap-perioden zowel voor als na de opname. Tijdens de opname houdt hij zelf een 25-uurs ritme in stand. Hij voelt zich daar zeer goed bij. Na de opname moet hij weer terug in het 24-uurs-systeem van onze maatschappij. Zijn slaap-waak patroon is weer volledig ontregeld, evenals zijn concentratie-vermogen, spijsvertering en stemming.

op bepaalde kloktijden op te staan, slapen, eten etc. Hij stelde zichzelf in op een 25 uurs ritme, en voelde zich daar uitstekend bij. Na ontslag uit de kliniek,

moest hij weer in het 24-uurs gareel van de omgeving. Dit botste met zijn eigen 25-uurs ritme, hetgeen opnieuw aanleiding gaf tot vele lichamelijke en psychische klachten. Farmacologische therapie met tabletten melatonine weigerde hij. Zijn studie heeft hij niet voltooid.

Ploegendienst

Mensen die in ploegendienst werken, in vol-continu bedrijven, in de gezondheidszorg, in de mijnen, politie, brandweer etc, ondervinden problemen doordat het ritme van hun interne klok, niet overeenkomt met het licht-donker patroon van hun omgeving. Zeker bij overgangen van werken in een dagploeg naar avond- of nacht-ploeg geeft dit problemen.

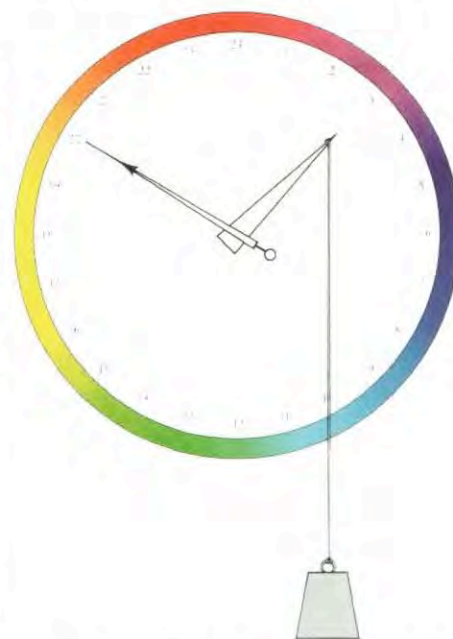
Tabel 2 geeft een overzicht van de klachten en gezondheidsproblemen die optreden bij mensen in die ploegdiensten. Problemen van ontregelde lichaamsklokken bij ploegdiensten kunnen verminderd worden door: dutje doen tijdens de pauze, werken met anderen die je wakker houden, blauwe lamp, beginnen met saaie dingen, en eventueel koffie of thee. De laatsten hebben waarschijnlijk slechts een placebo-effect. De dosis cafeïne in een kop koffie is te klein om een daadwerkelijk farmacologisch effect te hebben op de mate van wakker zijn. Sommige mensen hebben zoveel problemen met hun lichaamsklok, dat zij de ploegdienstwerkers krijgen op het werk drie maal zo veel ongevallen, en in de auto twee maal zo veel ongevallen als de gewone negen tot vijf werkers. De olieramp in Alaska met de Exxon Valdez is waarschijnlijk een gevolg van slaapproblemen. De inadequate opvang van de problemen bij de kerncentrale in Chernobyl wordt ook toegeschreven aan dit soort ploegdienstproblematiek.

Opmerkelijk is de goed beschreven bevinding bij stewardessen van de toenmalige SAS. Deze jonge vrouwen die zowel in ploegdienst werken als veel jet-lags ver-

tonen, hadden een duidelijk verhoogd risico op het krijgen van borstkanker. Het mechanisme daarvan is onbekend.

Jet-lag

Bij snelle verplaatsingen in oost-west richting, zal de lichaamsklok op een gegeven moment uit de pas gaan lopen met de signalen van licht en donker uit de omgeving. We moeten minstens twee tijdzones passeren om last te krijgen van deze 'desynchronosis'. Zo hebben we b.v. weinig of geen last wanneer we bij het overgaan van zomer- naar winter-tijd, maar één uur verschil met de externe kloktijd oplopen. Het aanpassen aan een andere tijdzone kost gemiddeld één dag per uur tijds-

Figuur 6. Model van de desynchronosis van de lichaamsklok met de omgevingstijd: een 24-uurs klok. Aan de uurwijzer is een gewicht gehangen. Daardoor loopt deze klok vóór tussen 0 en 12 uur. Tussen 12 en 24 uur loopt hij achter.

verschil. Alle verschijnselen die we bij de ploegdienstwerkers hebben gezien, kunnen ook optreden bij de jet-lag. Oudere mensen hebben meer last van de jet-lag dan jongeren. Figuur 6 geeft een mechanisch model van de problemen die onze interne klok heeft, bij een jet lag. Het is alsof er een gewicht is gehangen aan de uurwijzer van een 24-uurs klok. Gedurende een bepaald deel van de dag loopt die daardoor vóór, andere delen van de dag loopt hij wat achter. Frequente vliegers weten dat vliegen van west naar oost wat meer problemen geeft vanwege de desynchronosis tussen de lichaamsklok en de omgevingsklok, dan

Tabel 2

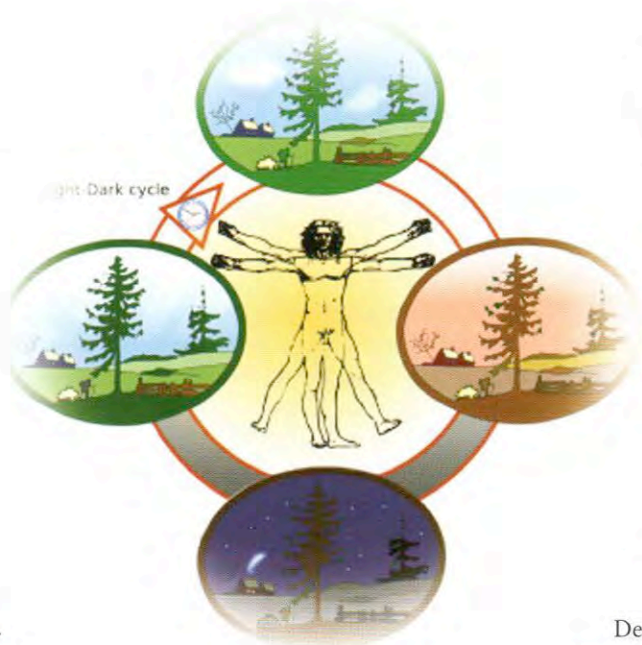
Klachten en gezondheidsrisico's van mensen in ploegdienst

Klachten	Gezondheidsrisico's
Slapeloosheid	Obesitas
Verstoring slaappatronen	Hoge bloeddruk, hartinfarcten
Laag prestatie niveau	Maag-darm-klachten
Prikkelbaarheid	Bedrijfs- en auto-ongevallen
Depressies	Borstkanker?

vliegen van oost naar west. Een jetlag behandelt men het best door op de nieuwe locatie zo veel en zo lang mogelijk buiten in de zon te blijven. Zo wordt immers de aanmaak van het slaapverwekkende melatonine in de pijnappelklier van de hersenen geremd. Voor het slapen gaan kan men dan wat melatonine uit een potje slikken. Moet -of wil- men binnen blijven, dan kan men gebruik maken van een programmeerbare klok met een blauw-witte lamp, waardoor ook de endogene melatonine productie wordt geremd. Voor de vaak mannelijke klokkenliefhebbers is er nog een verrassing: het is wetenschappelijk aangetoond dat het slikken van Viagra, het herstel van een jetlag twee maal zo snel doet verlopen!

Samenvatting

Vele levende organismen hebben inwen-

dige klokken, van bacteriën tot mensen. Binnen in de mens zijn een aantal klokmechanismen te onderscheiden, die tikken met een frequentie die varieert van 1 kHz tot 1 maal per jaar. De 24-uurs klok is de meest pregnante. Zonder externe invloeden gaat deze diurnale klok een 25

uurs ritme (soms langer) vertonen. Een belangrijke invloed van buiten is het zonlicht, dat we met onze ogen waarnemen. Signalen van ons oog gaan naar een kern van hersencellen: nucleus suprachiasmaticus, in de tussenhersenen. Hier is het daadwerkelijke klokmechanisme gehuisvest. Vanuit deze kern wordt de productie van het slaapverwekkend melatonine in de pijnappelklier in de hersenen, onderdrukt.

Desynchronisatie van de interne klok met de licht/donker situatie in onze omgeving geeft aanleiding tot vele lichamelijke klachten en een verminderd lichamelijke en geestelijke prestatievermogen. Dit kan belangrijke maatschappelijke consequenties hebben door toename van (auto-)ongelukken en inadequate reacties op crisissituaties.

Melenhorst *Antiek*

Rijksstraatweg 167
7391 ML Twello
Tel 0571-273951

Zie onze uitgebreide website:
www.melenhorst-antiek.nl

*Friese kortstaart
met Amsterdams gecontourneerde kap
Datering: ca. 1780*

Poserende hond in Zutphen

 Erik Glasius

An het eind van de achttiende eeuw wordt in Frankrijk de beeldhouwde pendule met voorstelling ontwikkeld. Niet langer staat daarbij de wijzerplaat in het centrum van de belangstelling, het gaat om een kleine sculptuur, vrijwel altijd verguld en soms op marmeren voet, waarin de tijdsaanduiding secundair lijkt.

Vaak worden voorstellingen ontleend aan de klassieke oudheid of aan bekende verhalen. Sommige voorstellingen worden lange tijd gebruikt, zoals de lezende vrouw. Ook de neger als drager van het uurwerk en de olifant zijn populair. In de negentiende eeuw worden deze pendules steeds meer vervaardigd,

aanvankelijk als afzonderlijke stukken, later volgt fabricage in grotere aantallen.

Bij de Zutphense antiquair J.B.A.M. Ott zag ik een bijzonder originele voorstelling, die ik althans nog nooit eerder heb gezien. Op een afgezaagde boomstronk staat een schildersezelt met daarachter een schilderende putto. Deze schildert een hond die geduldig op een kruk met gecapitioneerde zitting poseert. De klok dateert uit de periode 1800 – 1810 en is op de wijzerplaats gesigeneerd Maniere à Paris. Charles Guillaume Maniere was in het begin van de negentiende eeuw werkzaam in de rue Christine in Parijs. De klok, 44 cm hoog, is afgebeeld in het Tardy French Clocks The World Over, deel 2, pag. 299.

Klokken uit Geertruidenberg (2)

Dit artikel is het vervolg op het gelijknamige dat in TIJDSchrift 11/3 is verschenen.

 Bas Zijlmans

Dit door Martinus Smolders vervaardigde staand horloge van Nordhorn (D) is afkomstig uit een nalatenschap. Dertig à veertig jaar geleden verkoopt 'Vechte Antiek' in het Duitse Nordhorn, (noordoost van Ootmarsum) dit horloge aan een particulier. Na diens overlijden erft zijn dochter het, maar die biedt in 2009 het horloge weer te koop aan bij het adres waar het vandaan gekomen is.

Via de bemiddeling van Jan Fimerius te Bakel is het horloge in hetzelfde jaar doorverkocht aan een niet nader

13. De kast van het staand horloge van Nordhorn (D). (Foto: Jan Fimerius)

genoemde verzamelaar in Nederland. Van het horloge is geen totaalfoto beschikbaar, wel zijn er in de werkplaats van de antiquair-restaurateur Vechte detailopnamen van gemaakt. Het horloge is fraai uitgevoerd en kan wedijveren met de Amsterdamse klokken.

De kap heeft een getoogd front met twee klassieke zuiltjes en boven het deurtje is een houten ornamentele versiering aangebracht. De opengewerkte (ajour) friezen en zijwanden van de kap zijn in een fraai patroon uitgevoerd. Van deze weckloper met een gaand, slag- en wekkerwerk, is het uurwerk uitgevoerd in messing en ijzer. Binnen de cijferring is aan de onderzijde een maanstand-aanduiding en aan de bovenzijde een secondewijzer. Links en rechts daarvan bevinden zich de maand en dagaanduiding. Op de as van de wijzers is het wekker-schijfje aangebracht.

Luikse cijferring

Op het vierkante deel van de getoogde messing wijzerplaat is een ronde tinnen Luikse cijferring bevestigd, waarvan de binnenzijde twaalf 'gesloten' bogen telt. De vier hoekpunten van de wijzerplaat zijn opgevuld met florale tinnen (loden) ornamenten, die goudkleurig geschilderd zijn. In het getoogde deel van de wijzerplaat is een schildering aangebracht, voorstellende een tussen rotsen varende zeilschip met twee Nederlandse vlaggen in top. De ruimte binnen de cijferring is voorzien van een karakteristieke gegraveerde Luikse versiering. De cijferring, wijzers en ornamenten zijn standaard toegeleverde onderdelen. In rondschrift staat, boven de halve maancirkel binnen de cijferring, de gegraveerde signering: *Martinus Smolders a Geertruidenberg*. Op de kastdeur is, voor het slingeren met glas, een nagenoeg identiek bronzen ornament aangebracht als bij het staand horloge van de gemeente

14. Signering 'Martinus Smolders a Geertruidenberg' op de wijzerplaat van het staand horloge van Nordhorn (D). (Foto: Jan Fimerius)

15. Wijzerplaat met Luikse cijferring van het staand horloge van Nordhorn (D). (Foto: Jan Fimerius)

16 en 17. Links het houten ornament op de kap. Rechts het bronzen ornament voor het glasvenster in de kastdeur van het staand horloge van Nordhorn (D). (Foto: Jan Fimerius)

Geertruidenberg: voorstellende de godin Europa met de stier, de god Zeus. Het horloge is te dateren tussen 1773 en 1804 (afbeelding 13 t/m 17).

STAARTKLOK VAN MARTINUS SMOLDERS EN CORNELIS JANSSE GOOSSEN

Omwenteling

Aan het begin van de achttiende eeuw vindt naar Amsterdams voorbeeld een omwenteling plaats bij de wandklok. De dan in zwang zijnde stoelklok met 'spillegang' wordt geleidelijk verdrongen door de staartklok met 'ankergang'. Het 'Museum van het Nederlandse uurwerk' te Zaandam heeft in langdurig bruikleen een te Geertruidenberg vervaardigde Brabantse staartklok. Deze zeldzame klok

Luikse cijferring bevestigd die nagenoeg hetzelfde is als bij de vier hiervoor beschreven staande horloges. Alleen de binnenzijde van de cijferring van de staartklok wijkt af door de 24 'open' boogjes, dit in tegenstelling tot de twaalf 'gesloten' bogen van de cijferringen bij drie van de vier staande horloges. Ook de vier hoekpunten van de wijzerplaat zijn op dezelfde wijze opgevuld met florale tinnen (loden) ornamenten, die ongeschil-

Cor[nelis] Goossen & Mart[inu]s = Smolders a GeertruydenBerg (afbeelding 18 t/m 21).

Opvallend is dat op de achterzijde van het naamschild een andersluitende gedateerde signering aangebracht is: *Martinus Smolders Den 18 Maert 1766*. Deze datum correspondeert met de Bergse periode van Martinus Smolders (van 1764 tot half 1773). Op het front van de staart is een ovaal tinnen ornament, dat

18. De Brabantse (Bergse) staartklok van het 'Museum van het Nederlandse Uurwerk' te Zaandam. (Foto: Museum Zaandam)

19. Wijzerplaat met Luikse cijferring van de Brabantse staartklok van het 'Museum van het Nederlandse Uurwerk' te Zaandam. (Foto: Monica Dütting)

20. Naamschild van de Brabantse staartklok van het 'Museum van het Nederlandse Uurwerk' te Zaandam. (Foto: Museum Zaandam)

21. Het tinnen ornament voor het glasvenster in de kastdeur van de Brabantse staartklok van het 'Museum van het Nederlandse Uurwerk' te Zaandam. (Foto: Monica Dütting)

is een werkstuk van de meester-horlogemakers Martinus Smolders (1738-1804) en Cornelis Jansse Goossen (1723-1783). De mooi geprofileerde kap en de slingerkast (staart) zijn uitgevoerd in donker (met meekrap geverfd?) eikenhout. Het voorvlak bestaat voornamelijk uit de deur met dun glas. De bekroning op de toog wordt gevormd door twee koperen bollen en een floraal ornament. Het uurwerk van de staartklok is een kooiconstructie waarin naar Zuid-Nederlands gebruik meer ijzer dan messing verwerkt is. Verder heeft de klok een gaand slag- en wekkerwerk dat afgebeeld is in het boekje *Klokken van E.J. van der Molen* (Zaans Uurwerkenmuseum, 1976). De lengte van de klok bedraagt 165 centimeter.

Tinnen ornamenten

Op het vierkante deel van de getoogde koperen wijzerplaat is een ronde tinnen

derd zijn. Op de plaats waar zich bij de duurdere uitvoeringen de bewegende figuurtjes en maanstanden bevinden, is hier in de toog van de wijzerplaat een rond tinnen naamschild met twee flankerende ornamenten geplaatst. De ruimte binnen de cijferring is hier niet van een voorstelling voorzien. Op het tinnen naamschild is in schrijffletters gegraveerd:

goudkleurig geschilderd is, voor het glasvenster aangebracht. Het ornament stelt een baardige man met vleugels voor, die een of ander werktuig bedient. Onder de benen van de man bevindt zich een dwergachtig gevleugeld figuurtje. Aan de bovenzijde van het ovaal bevindt zich een pauwachtige figuur, met daaronder een draperie.

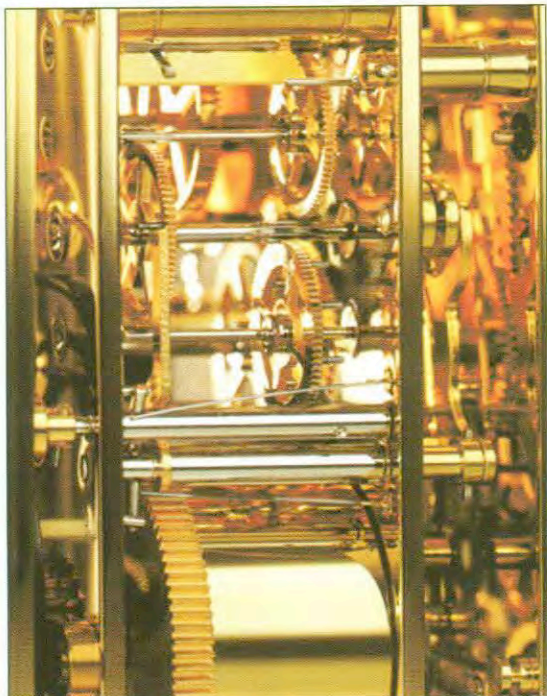
DE KLOKKENMAKERS

Johannes Brouwers I of Johannes Brouwers II?

Het is volgens Van Os *) niet precies te zeggen wie de maker van de twee Bergse staande horloges is omdat daarvoor namelijk twee personen in aanmerking komen. Personen die ook nog eens dezelfde naam dragen, katholiek en burger van

Geertruidenberg zijn. Het betreft meester-smid Johannes Brouwers I (1692-1776) of zijn kleinzoon Johannes (Jan) Brouwers II (1754-1827), geweermaker en ijzersmid.

Op basis van stijlvergelijking met andere klokken en de informatie die ik heb

A. GAEMERS CHRONOMETRIE
*Exclusieve uurwerktechnieken
sinds 1877*

Specialist in het
taxeren, leveren, repareren en restaureren
van antieke en historische uurwerken.

Tevens een groot assortiment historische
uurwerken en onderdelen van de bekende
Zwitserse horlogemerken voorradig.

Bezoek onze website www.gaemers.nl
voor meer informatie.

Bij koninklijke beschikking
hofleverancier

openingstijden atelier donderdag en vrijdag van 12.00 tot 17.00 uur

Den Burghstraat 34
2275 TN Voorburg

telefoon: 070 3463868 fax: 070 3637982

e-mail: chronometrie@gaemers.nl

gecertificeerd register
taxateur

Gude Antieke Klokken

Dutch wall/table clock Den Haag type verge escapement striking
quarters and hours

J.J. van Leeuwarden (1648-1689) Haarlem Amsterdam. Famous
watchmaker, who lived in Haarlem at de grote markt in "Gilded Box",
which house was inhabited by Laurens Jansz Coster. In 1668 enrolled
at St. Luke's Guild. In 1683 he settled in Amsterdam on the Singel.
He made watches without cord or chain, and this was ahead of its time.
The Frenchman Monconys Balthazar, who visited Leeuwarden in
Haarlem, wrote about him JJ Leeuwarden, although Baptist, is the
gentlest, wisest and courteous man I know.

Period: ca 1680

Sizes: H 36 cm, B 25 cm D 13 cm

Price: Price on request

Signature: Johannes van Leeuwarden

Gude Antique Clocks

Overtoom 150

1054 HP Amsterdam

The Netherlands

+31(0)20 6129742

lars@gude.nl

www.gudeantiqueclocks.com

gekregen van Jan Fimerius, dat klokken met de gebruikte ornamentiek als bij Brouwers (de ronde tinnen naamplaat en de getoogde wijzerplaat) zijn te dateren tussen 1770 en 1790, valt nog steeds geen expliciete uitspraak te doen, wie van de twee de klokken heeft samengesteld. Ik zeg met opzet 'samengesteld' omdat het nagenoeg zeker is dat zij zelf geen uurwerken maakten en/of klokkenkasten bouwden. Alle onderdelen werden betrokken uit West-Vlaanderen of het Land van Luik en van lokale schrijnwerkers. De twee staande horloges van Brouwers kunnen dus evengoed late werken van Johannes Brouwers I dan wel vroege werken van Johannes Brouwers II zijn.

Martinus Smolders

Martinus Smolders (1738-1804) is geboren te Bergen op Zoom op 5 mei 1738 uit het huwelijk van Petrus Smolders en van Hendrica Mulders. Hij moet zich vóór 1764 te Geertruidenberg gevestigd hebben, want op 31 mei van dat jaar koopt hij, samen met Cornelis Jansse Goossen, van Willem Vos, gerechtsbode van Raamsdonk, het huis, hof, grond en erf aan de Markt 4. Dit huis, 'Het Vosken' genoemd (later 'De Drie Astonen'), staat op een goede stand aan de zuidzijde van de Markt en kost in die tijd 650 gulden. Hoewel dat in de akte van 1764 niet met zoveel woorden omschreven wordt, blijkt wel dat Smolders en Goossen compagnons zijn: zij worden dan 'meester-brandspuitmakers' genoemd.

Op 28 november 1767 trouwt Martinus Smolders in het Belgische Hasselt met Maria Catharina Persoons. Zij bewonen het huis aan de Markt 4 te Geertruidenberg, of althans een deel daarvan. Al snel dient zich in het prille huwelijk gezinsuit-

breiding aan, waardoor Smolders kennelijk zijn oog heeft laten vallen op het gehele huis. Op 26 juli 1768 draagt de welgestelde Cornelis Jansse Goossen namelijk zijn helft van het huis met toebehoren, voor de som van 375 gulden contant, over aan Smolders. Op 21 november 1768 bevalt Maria Persoons van een zoon, die Petrus Adrianus genoemd wordt. Maar een week later overlijdt zij en laat man en kind achter.

Cornelis Jansse Goossen

Cornelis Jansse Goossen (1721-1783) is een geboren Bergenaar en zoon van Joannis Henricus (Jan) Goossen (?-?) en van Angelina (Anglina) Hessels (?-vóór 1732). Hij is meester-horlogemaker en verkeert, gezien het aantal bezittingen dat hij in Geertruidenberg heeft, kennelijk in goeden doen. Samen met een compagnon verricht hij ook reparatiewerkzaamheden aan de brandspuit van de stad en aan die van het land.

Buiten de hiervoor genoemde ambachtelijke werkzaamheden heeft Cornelis Jansse Goossen jarenlang de stadsuurwerken van Geertruidenberg vernieuwd of onderhouden.

Het voert te ver om binnen dit bestek alle zaken te behandelen en daarom wordt hier volstaan met een opsomming van jaartallen en een korte notitie van de werkzaamheden, overigens met weglating van de bronvermeldingen: twee nieuwe uurwijzers aan de toren (1750); onderhoud uurwerk op de toren (1756, 1760, 1762 t/m 1772, 1776 t/m 1782); onderhoud stadsklokje op het stadhuis (1763); vernieuwen van het uurwerk op de toren (1769); maken van een nieuw 'kruissolder' voor het uurwerk op de toren (1769) en het verbeteren van het kerkorgel (1770).

Resumé

Hoe groot het aandeel van de Bergse klokkenmakers op de klokkenmarkt is geweest, weten we niet. Maar, omdat tot heden slechts een klein aantal klokken van Brouwers, Smolders en Goossen bekend zijn, zullen we daar geen al te grote verwachtingen van mogen hebben. Het lijkt eerder dat zij complete klokken als bouw pakket 'inkochten' om deze, na inbouw en van hun naamschild te hebben voorzien, weer door te verkopen. Er zijn nog vragen te over! Wij zijn dan ook erg benieuwd of er behalve de beschreven vier klokken van Bergse herkomst en de ene van Gorinchem, nog meer exemplaren ontdekt zullen worden.

Tot slot nog één opmerking: dit artikel is niet door een klokkenspecialist geschreven en heeft slechts tot doel de kennis van de vijf bekende klokken, die door Bergse klokkenmakers vervaardigd zijn, uit te dragen. Opmerkingen en aanvullingen op het artikel zijn daarom van harte welkom.

*) J.D.J. van Os, Revolutie in een Oranjobolwerk Geertruidenberg 1795 - 1798

Literatuur o.a.

Grimbergen, C.A., De ontwikkeling van het Nederlandse uurwerk, Zaandam 1991
Molen, E.J. van der, Klokken, Schiedam 1976
Dony, Frans (red), Elseviers Boeren Antiekboek, Amsterdam 1982

Met dank aan Monica Dütting, Jan Fimerius, Pier van Leeuwen, Arjan van Loon, Mark Smolders en Henny Siemerink.

Oproep E.N.E.M.

Naar aanleiding van de vondst van een ENEM-klok in de Verenigde Staten proberen Wim Heij en Hans Vrolijk zoveel mogelijk gegevens over deze fabriek, die voluit "Eerste Nederlandsche Electro-Magnetische Uurwerkenfabriek" heette en in Utrecht bestond van 1916 tot 1926, boven water te krijgen. Een indruk over wat we intussen weten, vindt U via de site van Wim Heij: www.ENEM-UTRECHT.nl

Mocht U iets weten over deze firma of foto's van de ENEM of zijn stichter Jan Laméris in Uw bezit hebben, neem dan a.u.b. contact met ons op via mail jhhvroljik@solcon.nl of info@ENEM-Utrecht.nl

EUROPEAN NOBLE AND PRIVATE COLLECTIONS SALE

13 & 14 December 2011

CHRISTIE'S AMSTERDAM

Cornelis Schuytstraat 57
1071 JG Amsterdam

KIJKDAGEN

9-12 December 2011

CONTACT

Christiaan van Rechten
cvanrechten@christies.com
+31 20 575 52 91

*Een Amsterdams staand horloge met astronomische
aanwijzing, J.P. Kroese, tweede kwart 18de eeuw,
292 cm hoog*

Veilingschatting € 60.000-100.000

CHRISTIE'S

Ransonet: uitvinder van het zakhorloge met hamer en toonlamellenspeelwerk

De vergeten uurwerk- maker van koning Stanislas (deel 1)

De uit België afkomstige horlogemaker Michel-Joseph Ransonet ontwikkelde in 1770 de montre a instrument. De voorloper van de huidige speeldoos en dit als onderdeel van zijn zakhorloges. Het leverde hem destijds zijn "15 minutes of fame" op, maar hij raakte vergeten. Ten onrechte. Dankzij onderzoek voor een boek over een clan Belgische uurwerkmakers kunnen zowel het vaderschap van deze belangrijke uitvinding als haar vader aan de vergetelheid onttrokken worden. De gestemde lamellen of tongen op een kammetje zijn zonder twijfel de vondst van Ransonet (afbeelding 1). Wie was deze vergeten horlogemaker?

 Lode Goukens

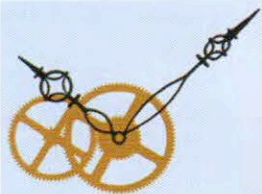
In 1770 bestonden al zakhorloges met speelwerkjes erin, maar Ransonet bedacht zoiets unieks dat diverse Franse en Engelse tijdgenoten deze zoon van een quasi onbekende Waalse uurwerkmaker uit een geslacht van uurwerkmakers bejubelden. Prinsen verdrongen zich om de eerste exemplaren op de kop te tikken. Hier leest u zijn verhaal en ook een beetje het verhaal van het gebrek aan respect van de Belgen voor hun technisch erfgoed. Dermate dat de Belgen hem de laatste keer respect betuigden in 1880.

Raar verhaal

Wie zoekt naar zakhorloges of uurwerken gesigineerd Ransonet vindt niet veel. Eén zakhorloge duikt altijd op namelijk een exemplaar uit het Patek Museum (afbeelding 2). Aan dat horloge is een raar verhaal verbonden. Alles begon bij de veiling van het Time Museum bij Sotheby's¹ New York in 2002. De drie protagonisten in dat verhaal praten nog

Afbeelding 1. Michel Joseph Ransonet (geboren in Soumagne, België, 18 maart 1724 – overleden in Nancy, Frankrijk, 8 december 1803), uitvinder van het zakhorloge met hamers en toonlamellenspeelwerk.

van Os Uurwerken B.V.

Als een uurwerk meer aangeeft dan alleen de tijd .....

Nederlandse Juweliers- en Uurwerkenbranche Erkend

N.J.U.

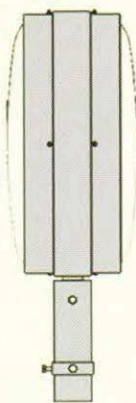
600 mm

76 mm

3000 mm

140 mm

m.v.

700 mm

Openingstijden
maandag gesloten
dinsdag t/m vrijdag van 9.30 tot 12.30 uur
13.30 tot 17.30 uur
zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

lid N.J.U

**Boulevard klok
DCF gestuurd**

Bisschopsmolenstraat 235 4876 AM Etten-Leur Tel. 076-5037822

E-mail adres: van.os.uurwerken@kpnmail.nl Website: www.buitenklokken.nl

steeds gepassioneerd over het bewuste zakhorloge. Eén ervan een Belgische privéverzamelaar die als kind nog getafeld had met de Amerikaanse verzamelaar (Seth Atwood), wiens collectie zo dramatisch verstrooid werd, deed zijn verhaal. Arnaud Tellier, de curator van het Patek Museum, veinst behulpzaamheid maar houdt het zakhorloge angstvallig voor

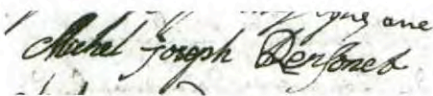
Afbeelding 2. Zakhorloge van Ransonet uit 1772 in het Patek museum.

zich en kondigt al negen jaar een publicatie aan (het lijken wel de Dode Zee-rollen). Het zakhorloge van het Time Museum had een speelrol met pinnetjes en twee kammen met 6 tanden of lamel-

Afbeelding 3. Tekst op het zakhorloge "L'instrument a été inventé et exécuté par Ransonet".

len. Een knop tussen 10 en 11u startte de muziek. Op de stofring stond "L'instrument a été inventé et exécuté par Ransonet a Nancy". (afbeelding 3). Uitgevonden en uitgevoerd door Ransonet² (afbeelding 4) te Nancy. Op de gewone

Afbeelding 4. Signatuur van Michel Joseph Ransonet.

gouden kast staat gemerkt Parijs 1772. De rest van de beschrijving van Sotheby's staat vol fouten, maar daarover verder meer.

Slapeloze nacht

Arnaud Tellier zal later schrijven dat hij met stomheid geslagen was toen hij het zakhorloge eindelijk mocht vasthouden. Het grondige onderzoek, loep in één oog, kostte hem een slapeloze nacht een heel dure fax en enkele dure telefoontjes met de voorzitter van Patek Philippe en andere kennissen. Het mag dan ook niet verwonderen dat het Patek Museum in een biedingsstrijd met Osvaldo Patrizzi van Antiquorum de Vlaamse verzamelaar de

loef af stak tijdens de veiling. De hamer landde op 37.500 USD. Met kosten het fraaie bedrag van 44.812 USD.

Tellier publiceerde in mei 2003 een beschrijving van zijn horloge, maar ook die staat bol van de anekdotiek en fouten. Hij somt op: "een werk met twee gegraveerde en geajoueerde bruggen waarvan één de balans beschermt en de

andere het grote cilinderrad. Het échappement is "à cylindre à grande roue renversé de 26 dents". Helaas kan Tellier niet goed tellen, want op de foto 3 staan duidelijk maar 25 tanden en volgens Berry van Lieshout is dit ook veel logischer aangezien het getal bijna altijd oneven is. Die twee bruggen zijn volgens Tellier slechts gekend op vier of vijf zakhorloges. Alle getekend Arnould, Deranton (beiden te Nancy) of François (te Metz). Een variatie met 30 tanden is gekend van Gérard Père te Metz. Alle voorbeelden komen dus uit Lotharingen en dateren uit de tweede helft van de achttiende eeuw. De stofring rond het uurwerk is bijzonder fraai en dekt de ruimte tussen de platines af en draagt de tekst zoals hoger vermeld. Tellier vermeldde tevens de mooie melodie. Na onderzoek kon Tellier bevestigen dat de kast het keurmerk van 1772 droeg. Na restauratie en volledige documentatie stelde Tellier dat Antoine Favre-Salomon uit Genève zijn primeur als uitvinder van de muziekdooz kwijt is, maar als echte Zwitser voegt hij er fijntjes aan toe dat Favre het werk van Ransonet niet kende. Beide beweringen zijn echter onnauwkeurig. De uitvinding van Favre is anders, het is een muziekdooz en bevat geen hamertjes. Favre zorgde dus eveneens een vernieuwing, hoewel het bijna niet hard te maken is dat hij het werk van Ransonet niet kende. Ransonet bleek destijds bekend in heel Europa en dreef later in zijn carrière handel met onderaannemers in de Doubs en Besançon.

Familieband

Tellier rekent de Ransonet tot de topstukken van zijn museum en het zakhorloge is ook op de site van het museum te bekijken. Jammer genoeg leren we daar ook niets over Ransonet. Wie was hij, wat deed hij en waarom moeten we hem leren kennen? Op het moment is Michel-

Joseph Ransonet één van de vele foute lemma's in naslagwerken over uurwerkmakers. Nu wil het toeval dat ondergetekende een jaar geleden op zoek ging naar een andere Ransonet toen hij op een fantasierijke genealogie van de Ransonets stootte. Blijkbaar waren alle argumenten goed om zeer Frans en zeer adellijk over te komen. Niets was echter minder waar, maar niettemin slaagden liefst drie takken van de familie erin de adelstand te verwerven onder het Oostenrijkse regime. Deels als kunstenaar, deels als militairen in Oostenrijkse dienst. Aangezien Nancy deel uitmaakte van een Oostenrijks rijk dat zowel Lotharingen, de Zuidelijke Nederlanden, het Prinsbisdom Luik als de steden Maastricht en Luxemburg omvatte leek een familieband met de bekende Brabantse of Luikse klokkenmakers uit het land van Herve niet uit te sluiten. Nu bleek die Michel-Joseph Ransonet niet de eerste de beste. Zo is er nog steeds een zonnwijzer (afbeelding 5) van hem te

Afbeelding 5. Zonnwijzer op de Place Stanislas in Nancy.

zien op de gevel van een gebouw op het door de Unesco beschermde Stanislasplein in Nancy. De uitleg in de toeristische gids luidt: "Elle est l'œuvre de l'horloger de Stanislas, Michel Ransonnet". De zonnwijzer is het werk van Michel Ransonnet, uurwerkmaker van Stanislas. Dat smeekte om meer onderzoek naar deze horlogemaker.

Londens jaaroverzicht 1770

Eng onderzoek in Google Books en Gallica leverde al snel een verslag van een tijdgenoot op. Niemand minder dan de Engelse journalist en bedenker van "het magazine" Edward Cave is de bron.

Venema Antiques

IN- EN VERKOOP VAN O.A.:

**KLOKKEN
SCHILDERIJEN
MEUBELN**

Rijksweg 17
6996 AA Drempt / Holland

Telefoon 0313 - 412537
E-mail: janvenema@planet.nl

Openingstijden:
maandag / vrijdag
9.00 - 18.00 uur
zaterdag
9.00 - 16.00 uur

Herman Horselenberg restaurator antieke uurwerken

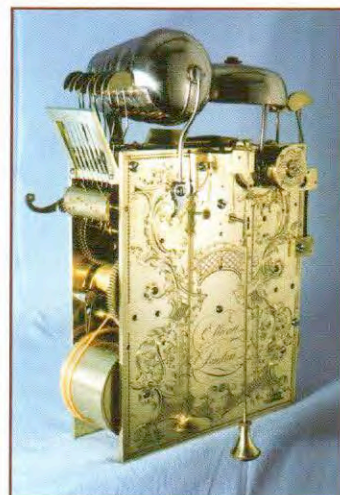

JAN HENKELS

Reparatie - Restauratie

van oude en antieke

uurwerken

JOHN ELLICOTT

Uw kostbare bezit wordt met respect en vakmanschap behandeld.
IJsseldijk 89, 8194 LC Veessen. Telefoon 0578 - 631783
herman@horselenberg.nl • www.horselenberg.nl

Edward Cave stichtte in 1731 *The Gentleman's Magazine*. Dit magazine was het eerste blad dat alles wat lezers maar enigszins kon interesseren over tal van actuele onderwerpen publiceerde. Het magazine maakte Cave steenrijk en het magazine-concept vond gretig navolging. Een leger van correspondenten vulde het magazine, Cave scheen zo aan zijn blad verknocht dat hij er dag en nacht mee bezig bleef. Liever schreef hij onder pseudoniem Sylvanus Urban een artikel dan zijn kantoor te verlaten. Deze eminente bron geeft als eerste en belangrijkste feit voor 30 november 1770 een uitvinding van Sieur Ransonet.⁴ De tekst luidt: "Sieur Ransonet, watchmaker at Nancy, in Lorraine, has made a watch of the common pocket size, in which he has fixed an instrument of his own invention, which plays an air en duo. All the parts of this little piece of mechanism are distributed with such art, as not in the least to affect the movement of the watch. It is also so nicely constructed, as not to be affected either by heat or cold, dryness or moisture."

Ook Baillie vermeldt Ransonet⁵ en verwijst duidelijk naar bovenstaande tekst. Na enig eigen genealogisch onderzoek blijkt, kwam schrijver dezes al snel één en ander aan de weet over Michel-Joseph Ransonet. De uurwerkmaker Michel-Joseph Ransonet uit Soumagne bij Luik vestigde zich in de achttiende eeuw in Nancy. Hij trouwde er 22 april 1748 de dochter van de gerenommeerde horloger Joseph Deranton. Deze Deranton⁶ bekleedde de functie van hofuurwerkmaker van de hertog van Lotharingen. Michel kwam uit een uurwerkmakersfamilie uit Herve. Zijn vader Hubert Rensonnet was de oom van Nicolas Rensonnet uit Herve. Af en toe duikt er een

Afbeelding 6.
Zakhorloge van Ransonnet,
geveild in 2009 in Parijs.

werk van Ransonet a Nancy op. In 1999 dook een cartel in vernis Martin op tijdens een veiling in Parijs. 22/6/2009 veilde Chayette & Cheval een zakhorloge met repetitie in Parijs⁷ (afbeelding 6). Chayette & Cheval namen de uitleg vol feitelijke fouten over van de catalogus van Sotheby's. Alle voorbeelden citeren zou te ver leiden maar het aanbod is divers van zakhorloges, over cartels tot hangklokken.

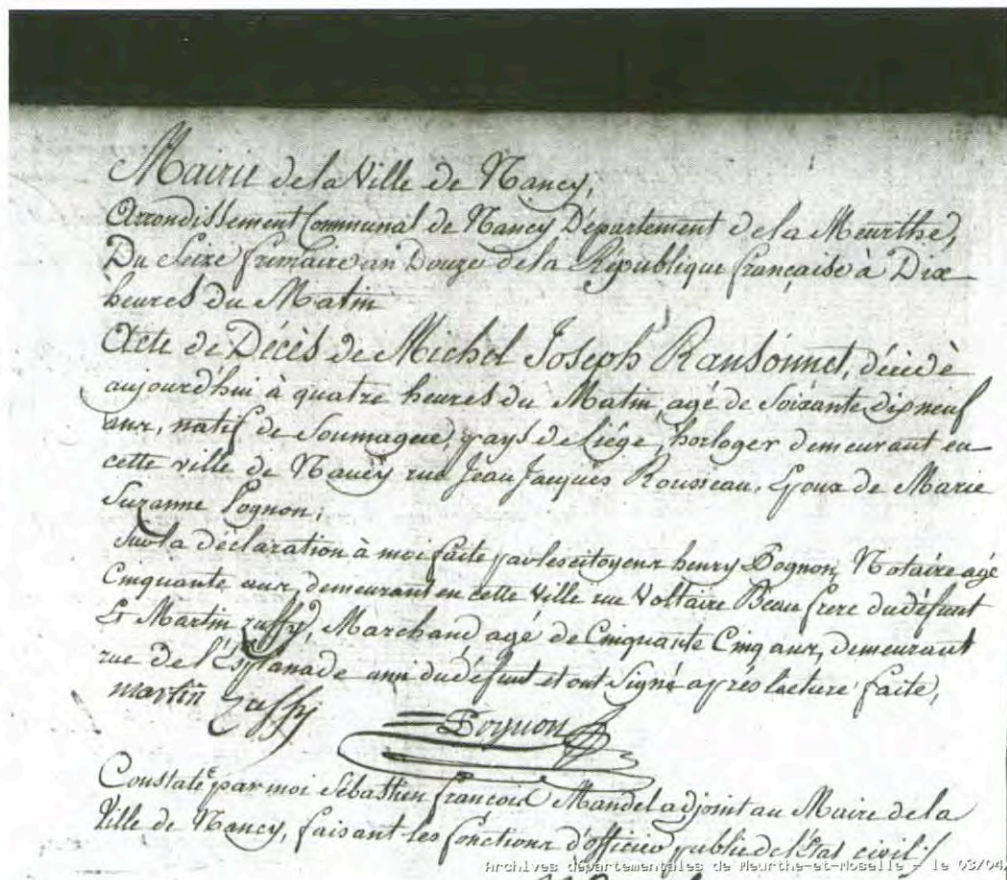
Smokkel

De grappigste vermelding van Ransonet te Nancy zit in de archieven van Doubs⁸. Op 12 december 1780 legt de douane van de Franse⁹ koning beslag op 13 pakketten die een onbekende smokkelde. Volgens diens verklaring gaat het om zakhorloges die hij meekreeg te Mamirolle (Doubs) om ze naar Renaud Ducreux metaalhandelaar-juwelier in Besançon te brengen. De brigadier gelooft er geen woord van aangezien er geen enkel document bij de vracht zit en hij vermoedt

smokkel. De pakketten belandden in het hotel des Monnaies. De eerste 7 pakjes bevatten 21 gouden horloges en 18 zilveren. Op de wijzerplaten in email staan de namen van Parijse uurwerkmakers Leroy¹⁰, Berthoud en Romilly. De andere zes pakken bevatten o.a. horloges en een factuur van Auguste Ginnet voor Ransonnet a Nancy. De prijs voor polijsten, onderdelen en guillocheren staan apart vermeld. De inbeslagname is blijkbaar onrechtmatig en de rechtbank verklaart de processen-verbaal nietig. Horloges hebben blijkbaar altijd vrij gecirculeerd in de provincie aangezien het buitenlands gebied was (Lotharingen was zoals alle Bourgondische gebieden Habsburgs en tot 1766 dus Oostenrijks). Het hof verklaart zich bewust te zijn van de schade die het belemmeren van het vrij verkeer van horloges zou berokkenen aan de economie in de bergdorpen waar veel mensen werken aan horloges.

Overleden onder Napoleon

Wat weten we verder over het leven van Michel Ransonet? In 13 juni 1787 tekent Michel-Joseph Ransonet, ancien maitre horloger, een doopakte waarbij zijn echtgenote meter is van Marie Susanne Antoinette Pognon. De vader van de baby, Henry Pognon, is advocaat bij het parle-

Afbeelding 7. Overlijdensakte van
Michel-Joseph Ransonet.

1e periode Engelse balanslantaarn van Peter Closon, circa 1630.

Bolk - Antiques

Klokken
Wapens
Restauraties

Tilburgseweg 19, 5051AA, Goirle

Tel. +31 (0)13 5347943

E-mail: info@bolk-antiques.nl

www.bolk-antiques.nl

M.H. Schreurs, antiquair

RIKSGEDIPLOMEERD UURWERKMAKER
STADSUURWERKMAKER

Catharinastraat 40-42

4811 XJ BREDA

Tel./Fax +31 (0)76 5219024

Geopend:

maandag t/m vrijdag 09.00 tot 18.00 uur en zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

ment, notaris en adviseur van de koning. Ransonet geniet dus van zijn pensioen. De overlijdensakte van Michel-Joseph Ransonet staat ook op microfiche¹¹ (afbeelding 7). Het is een prachtig document waaruit de sfeer van de Franse revolutie spreekt. De tekst luidt vrij vertaald als volgt: “De zestiende frimaire¹² van het jaar 12 van de Franse Republiek om 4 uur overleed op 79-jarige leeftijd de in Soumagne in het land van Luik geboren horlogemaker in zijn woning gelegen rue Jean Jacques Rousseau. Getuige is zijn vijftigjarige schoonbroer notaris Henry Pognon woonachtig in de rue Voltaire¹³”.

Als Michel Ransonet in 1803 de gezegende leeftijd van 79 jaar had bereikt dan is hij geboren in 1724 en misschien kunnen we zo zijn familie traceren? Inderdaad op 18 maart 1724 werd te Soumagne een Michel Joseph Rensonnet gedoopt¹⁴. Hij is zoon van Hubert Rensonnet en dat wisten we reeds uit de huwelijksakte met zijn eerste echtgenote, Catherine Deranton. In de akte van 22/4/1748 daar staat letterlijk dat hij de zoon is van Hubert Rensonnet “*aussi horloger*” te Soumagne. Met Catherine Deranton kreeg hij 2/4/1750 een zoon Joseph Ransonet en twee dochters: Barbe Françoise (31/12/1764) en Magdelaine Françoise Leopoldine (10/2/1767). Indien zijn vader Hubert in 1771 nog leefde (wat plausibel is gezien de brief en het portret waarover verder sprake) dan moet die om en bij de 90 geworden zijn want hij trouwde de eerste keer op 12 november 1712. Michel is een kind uit zijn tweede huwelijk met Nanon Denooz.¹⁵ Kort samengevat: Michel Joseph Ransonet (Soumagne *18/3/1724- Nancy †8/12/1803). En dus niet 1705-1778 zoals de experts van Sotheby's en Chayette & Cheval (Drouot) beweren in hun catalogi. Blijkbaar is die fout afkomstig uit de *Dictionnaire des horlogers français* van Tardy.

Vergeeten uitvindingen

Wat weten we over zijn werk? Lionnois schrijft in 1811 dat de heer Ransonet, erg vaardige uurwerkmaker van deze stad in nummer 130 van de rue des Dominicains woont in een huis dat hij geheel nieuw liet bouwen. Met beelden op de gevel tussen de drie verdiepingen enz. Leuk detail is dat er aan de deur een “*pendule feinte*” is. Een geveinsde pendule. “*Cet excellent artiste est l'inventeur d'une montre jouant à volonté un air en duo, dont l'Académie royale des arts et des sciences*

de Nancy a porté au mois de septembre 1770 ce jugement:”¹⁶ vervolgens volgt twee en een halve pagina lang een citaat van een technische beschrijving van die uitvinding¹⁷. Lionnois voegt er aan toe dat dit zakhorloge het eerste is van drie gemaakt door Ransonet. Het zakhorloge werd gegeven aan prins Karel van Lotharingen¹⁸. De prins gaf het zakhorloge als huwelijkscadeau aan zijn nichtje, de huidige koningin¹⁹ van Frankrijk, aldus de schrijvende priester-decaan van de universiteit van Nancy. De twee andere zakhorloges maakte Ransonet voor de prins van Tour&Taxis²⁰, vertegenwoordiger van de (Oostenrijkse) keizer die er één schonk aan de Landgrave van *Bareith*²¹, nicht van de koning van Pruisen. Dit uurwerk bevatte bovendien een repetitie. Tot slot maakte Ransonet een vierde exemplaar dat veel groter was en dat een veel langer deuntje bevatte. Dit uurwerk hield hij voor zichzelf. Geen van deze zakhorloges zijn bekend. Maar wie weet is dat *oordeel* over die uitvinding wel bewaard? Bestaat die koninklijke academie nog?

Koning in ballingschap

De Académie royale in Nancy valt niet te verwarren met de Académie royale in Parijs. De hertog van Lotharingen, Stanislas Leszczynski, was niemand minder dan de koning van Polen in ballingschap. Stanislas richtte op 28 december 1750 zijn *Société Royale des Sciences et Belles-Lettres de Nancy* op. Een jaar later op 27 december 1751 kreeg de stad Nancy van hem een openbare bibliotheek. Als vader van de Franse koningin Maria Leszczynska (echtgenote van Lodewijk XV), probeerde hij als tamelijk machteloos vorst Versailles in alles na te volgen, met dit verschil dat hij zeer ruimdenkend bleek en opkwam voor godsdienstvrijheid, de verspreiding van de Franse taal en de ideeën van de Verlichtingsfilosofen. Bovendien was hij verslingerd aan mechaniek. Deze buitenissige vorst deed veel voor de regio en na zijn dood pikte de Franse koning de streek in zodat hij hun laatste vorst blijft. Na het opheffen van de universiteit die de academie een tijdje huisvestte gaat ze nu door het leven gaat als de *Academie van Stanislas*.

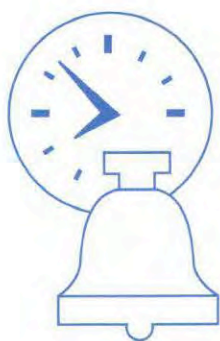
In het volgend nummer van TIJDSchrift wordt het vervolg van deze studie geplaatst

- 1 Sotheby's Auction Masterpieces from the Time Museum June 19th 2002 Lot 73
- 2 Qua spelling houden we telkens de spelling van de bron aan. Dit kan dus Rensonnet, Rensonnet, Ransonet, Ranzonet... zijn. (zie afbeelding 4 – signatuur_ranonnet.jpg)
- 3 (Sotheby's 2002)
- 4 (Urban 1770)
- 5 (Baillie 1947) Die het op zijn beurt ook uit (Wood 1866) kan hebben genomen.
- 6 De Deranton's leverden ook talrijke belangrijke horlogers waaronder Claude (broer van Joseph), Claude Rémy, Claude Léopold (geboren 1769 en horloger sergent in het eerste regiment infanterie van de Franse marine waar hij de chronometers van Pierre Leroy en Ferdinand Berthoux moest onderhouden)
- 7 afgehamerd op 2200 €
- 8 Archives departementales du Doubs fonds Monnaie de Besançon B.8
- 9 Lotharingen is door de Fransen ingelijfd na 1766 en zal nog tot menige oorlog aanleiding geven.
- 10 Of het hier Pierre Le Roy (1717-1785) geldt of Basile-Charles Leroy (weinig waarschijnlijk aangezien die pas in 1785 maître horlogeur wordt) is onduidelijk. Pierre's vader Julien Le Roy bekleedde zich reeds schriftelijk dat namaak met zijn naam uit het “grosse Geneve” zijn handel op de koloniën had verknoeid.
- 11 Archives departementales Meurthe & Moselle
- 12 8 december 1803
- 13 Archives départementales de Meurthe-et-Moselle.
- 14 Rijksarchief Luik
- 15 Rijksarchief Luik: Huwelijk op 9/2/1721
- 16 (Lionnois 1811)
- 17 en wat zal blijken een transcriptie te zijn van het verslag.
- 18 Karel van Lorreinen of Charles de Lorraine was de zeer geliefde landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden wiens standbeeld tot de Franse bezetting voor het huidige Belgische Parlement stond. Karel was een verwoed verzamelaar van uurwerken.
- 19 Marie-Louise van Oostenrijk, de echtgenote van Napoleon Bonaparte.
- 20 De familie die het privilege had op de posterijen en aan wie het woord TAX te danken is. Het immense douane depot van de keizerlijke post op de kade in Brussel huisvest nu Walt Disney en de Belgische financiële kranten. Het gebied is beter bekend als Turn&Taxis.
- 21 Hiermee bedoelt hij ongetwijfeld Elisabeth Friederike Sophie van Bayreuth. Deze deerne was één van de meest begeerde huwbare prinsessen.

TOINE DAELMANS LUIDKLOKKEN & TORENUURWERKEN

Wevestraat 30
5708 AG Helmond (Stiphout)
Telefoon: 0492-545577
Email: info@daelmans.com

Reparatie, revisie, verkoop
en levering van luidklokken
en torenuurwerk-installaties

Museum- en Verenigingsnieuws

KLOKKENEXCURSIE NAAR LONDEN

 Rob Memel, coördinator Reizen

Van **10 tot en met 13 februari 2012** vindt er voor de leden en partners van alle verenigingen van de Federatie Klokkenvrienden een prachtige 4-daagse klokkenreis naar Londen plaats. Ik heb een voorlopig programma samengesteld, waarbij ik hoop de succesvolle klokkenexcursie van begin dit jaar te kunnen overtreffen. Er is contact gelegd met een aantal enthousiaste conservatoren die bereid zijn om wat extra's voor ons te doen. Er is in ieder geval keuze genoeg: zo kunnen klokken worden bezocht in het British Museum, The National Maritime Museum (Old Royal Observatory), Science Museum, The Worshipful Company of Clockmakers en de Wallace Collection. Daarnaast probeer ik een bezoek te organiseren bij een handelaar of restaurator, maar... bovenal is gebleken dat het erg gezellig is om met een groep die bevangen is door het klokkenvirus op stap te gaan!

Uit een kort onderzoek onder de deelnemers van de klokkenexcursie naar Parijs bleek, dat er een duidelijke meerderheid was, die een voorkeur had voor "vrij reizen". Dit betekent dat deelnemers zelf kiezen op welke wijze zij naar Londen afreizen. Het transport naar Londen maakt dus geen deel uit van de excursie. U kunt dus zelf beslissen of u per vliegtuig, auto, boot of trein naar Londen afreist. Voordeel is dat u het transport kiest dat het best bij u past, u gebruik kunt maken van een last-minute, en ook vrijheid heeft betreffende de opstapplaats. De deelnemers maken wel allen gebruik van het viersterren Grosvenor Hotel. Het Grosvenor Hotel ligt prachtig centraal gesitueerd in Londen nabij Buckingham Palace, de metro en het station St Pancras voor deelnemers die met de Eurostar naar Londen afreizen.

De prijs van deze 4-daagse excursie bedraagt € 295,00 per persoon. De volgende zaken zijn in deze reisomvattingsinbegrepen:

- Drie overnachtingen in het Hotel Grosvenor in een gedeelde 2 persoonskamer
- Engels ontbijt
- Travelcard Londen zone 1-2 voor vier dagen
- Enkele toegangskaartjes voor musea, gesponsord door de Vereniging van Vrienden van het klokkenmuseum Schoonhoven.

Niet inbegrepen zijn overige zaken zoals:

- Annuleringsverzekering; het verdient de aanbeveling om deze zelf af te sluiten
- Reisverzekering; het verdient de aanbeveling om deze zelf af te sluiten
- Overige toegangskaartjes musea, tentoonstellingen, etc;
- Lunch, diner, drankjes, uitgaven van persoonlijke aard, etc.
- Eventuele 1 persoonskamer is optioneel. De toeslag voor 3 overnachtingen bedraagt € 209,00 per persoon

BELANGRIJK

- Er geldt een maximale groepsgrootte van 42 personen. Aanmeldingen dienen **uiterlijk op 24 december 2011** ontvangen te zijn via info@deklokkenmakervanheemstede.nl (Rob Memel) o.v.v. naam, adres en contactgegevens van de deelnemer(s).
- Voor het hotel is een optie reservering t/m 31 december 2011 van toepassing. Dit betekent dat ik tot en met 31 december kosteloos kan annuleren. Op basis van het aantal deelnemers wordt er op 27 december 2011 door ondergetekende een beslissing genomen betreffende de doorgang van deze reis. In de eerste week van 2012 zal ik de deelnemers die zich hebben aangemeld verder informeren over de wijze van betaling en andere zaken zoals het dagprogramma.
- Indien een aangemelde deelnemer zijn/haar deelname na 31 december 2011 wenst te annuleren, dan dient de deelnemer zelf in contact te treden met de verzekeraar van de annuleringsverzekering (die u zelf dient af te sluiten!) en zullen de verzekeringsvoorwaarden van toepassing zijn.
- De diverse tentoonstellingen, musea, etc. zullen via de metro worden bezocht. Dit betekent dat een redelijke conditie gewenst is.
- De reisverzekering is dus optioneel; controleer bij uw verzekeringsmaatschappij (zoals ziektekosten) of u een Europa-dekking heeft afgesloten. Een reisverzekering is ook van belang voor verlies en diefstal.
- Voor overige vragen kunt u bovenstaand email-adres gebruiken of bellen met Rob Memel via 06-46144998.
- Het belooft een prachtige en gezellige reis te worden in een van de beste klokkensteden ter wereld. Ik zie graag uw aanmelding tegemoet.

**11 ANTIEKE KLOKKEN
RESTAURATIE & VERKOOP**

Nieuwstraat 15
4331 JK Middelburg
tel: 0118 633425
e-mail: albertdegoeij@hotmail.com

UURWERKMAKERIJ ALBERT DE GOEIJ

Peter Zwaanenburg

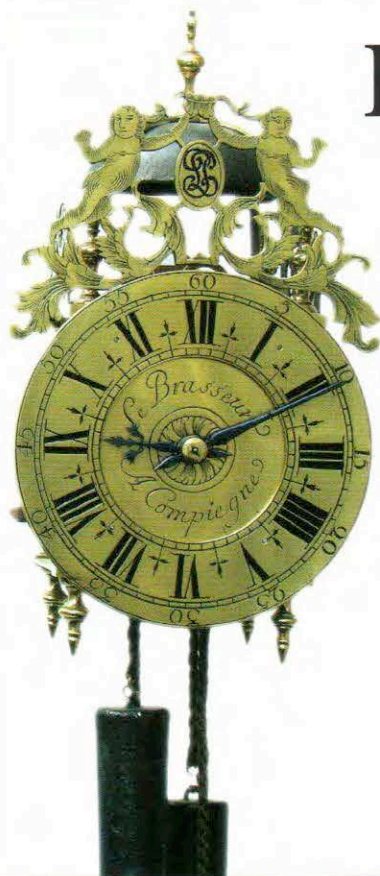
Antiquair-uurwerkmaker

Inkoop en verkoop van
antieke klokken en barometers

Restauratie wordt verricht
in eigen werkplaats

Openingstijden:
dinsdag t/m vrijdag
12.00-17.30
Zaterdag
13.00-17.30

**Groenmarkt 36
3311 BE Dordrecht
tel. 078 6141537**

Carel Hofland

**VERSLAG EXPERT-
BIJENKOMST AHS**

Over de klok gesigneerd Salomon Coster, met privilege, 1657, bekend als N3

Voor het eerst sinds de verwerving vond er, op 14 mei 2011, een publieke expositie buiten het museum plaats van de N3, de "tweede Costerklok" van het Museum van het Nederlandse Uurwerk (MNU). Over de oorspronkelijkheid van de klok zijn de afgelopen jaren veel woorden gewisseld. Het MNU stelt er prijs op dat deze discussie in alle openheid wordt gevoerd en werkte daarom ruimhartig mee aan deze bijeenkomst van de AHS. Het uurwerk en de kast waren separaat tentoongesteld, zodat alle ruim zestig aanwezigen met eigen ogen kennis konden nemen van de details. De discussie werd ingeleid door twee lezingen. Die van Hans van den Ende ging over de wederwaardigheden van alle bekende klokken uit het atelier van

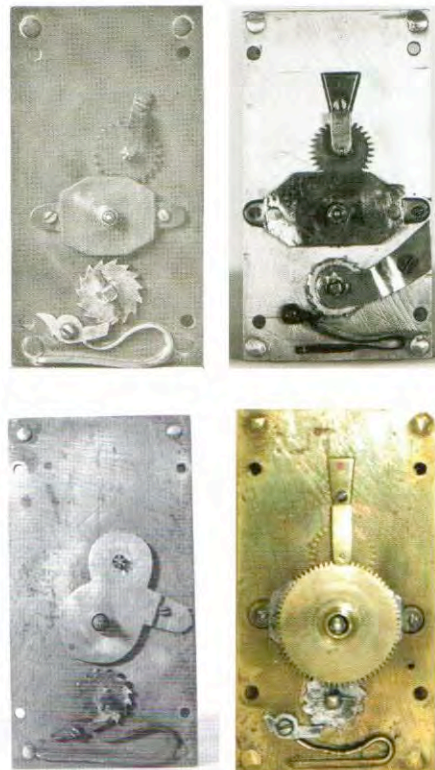
Afbeelding 1

Salomon Coster. Die van Michiel van Hees over de vergelijkbaarheid van de N3 met bekende klokken uit dit zelfde atelier. (afbeelding 1 en 2)

In de lezing van Hans van den Ende werd over de herkomst van de N3 het volgende gesteld. N3 is derde bekende "Costerklok". Hij dook op bij gelegenheid van de opening van de winkel van Geert Wijnen in Amsterdam in 1974 en was, naar verluidt, afkomstig uit Frankrijk. De klok werd spoedig daarna verkocht aan het Time Museum in Rockford. Na de opheffing van het Time Museum werd hij in 2004 verkocht in de Time Museum-veiling van Sotheby's New York. De klok had een lage taxatie, die ter veiling nog extra verlaagd werd. Hij werd gekocht door een Nederlandse handelaar voor \$13.000. Deze verkocht hem aan een particulier, die hem in 2004 schonk aan het MNU.

De lezing van Michiel van Hees plaatste de N3 in het kader van andere klokken uit dezelfde jaren. Er is een serie van 4 klokken die in de uitvoering sterk op elkaar lijken: de N1 van het Museum Boerhaave, de N2 in de collectie Vehmeijer, de N3 van het MNU en de N4 in het Science Museum. Er is een klok van Ahasverus Fromanteel die qua uitvoering gelijk is, maar een andere layout heeft. (afbeeldingen 3, 4, 5 en 6)

Wat het aanzicht van de N3 betreft weten we dankzij door Wijnen verspreide foto's dat de wijzers vervangingen zijn. Het venster achter het signatuurplaatje is te groot, wat de veronderstelling onder-

Afbeelding 3,4,5 en 6

steunt dat het signatuurplaatje eveneens niet origineel is. Boven de wijzers is op de foto's van Wijnen een tot nog toe niet opgehelderd gaatje in de wijzerplaat te zien. De cijferring wijkt af van het gebruikelijke patroon en is mogelijk een, zeer oude, vervanging. Het materiaal komt in ieder geval overeen met de samenstelling van 17e eeuwse zilver (zie ook de rubriek Museumnieuws MNU.).

Voor details van de wijzerplaten kan verder verwezen worden naar de publicatie De Eerste Nederlandse Slingerklokken van vader en zoon Hans van den Ende.

Afwijkende details

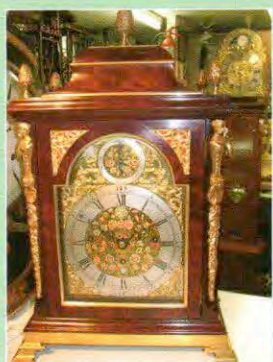
Het uurwerk roept minder kritiek op. De afmetingen komen overeen, de layout is hetzelfde en de tandtallen komen overeen. Afwijkende details zijn de veertrommel, de slingerkloof en de wijzerwerk-kloof. Aanwijzingen voor de reden van deze afwijkingen ontbreken. Overigens is de uitvoering van de wijzerwerk-kloven op alle vier klokken verschillend. De parings-tokens op de platines lijken bij twee van de klokken onderling overeen te komen.

We weten dat de kast van de N3 (het "kistje") gerestaureerd is. Uit een vergelijking met de eerste door Wijnen openbaar gemaakt foto's blijkt, dat in 1974 het deel van de lijst waaraan de scharnieren vastzitten aanwezig was, maar dat het

Afbeelding 2

A.C. Lijs

Restaurator van
antieke klokken

Reparatie en restauratie

In- en verkoop

Rijksgediplomeerd klokkenmaker horloger

Meer dan 35 jaar ervaring in het
restaureren van antieke klokken

Vlaskruid 30, Zeewolde-Zuid

Tel. 036 – 522 15 08

Fax. 036 – 522 22 53

www.antique-clocks.nl

www.antique-horology.org/lijs

grootste deel ontbrak. Ook tenminste een deel van de zijkanten van de kast moet aanwezig zijn geweest. De hoekverbindingen ogen goed. De achterwand is waarschijnlijk na de ontdekking bijgemaakt.

Maker?

Van Hees' conclusie is dat de N3 een deels origineel object is, dat precies past in de genoemde reeks van vier. Ook de verbindingen tussen het uurwerk, de wijzerplaat en de kast zijn origineel. Er zijn nog vraagtekens, maar het onderzoek aan deze klok gaat voort.

Dit laat de vraag open wie de klok feitelijk gemaakt heeft. Coster was weinig in zijn atelier aanwezig; hij was bezig met de slingerproeven in Scheveningen, en kreeg ook spoedig de opdracht om in Utrecht een torenuurwerk met slinger te maken. De uitvoering van de N3 lijkt ook niet op die van de doosklokken die Coster daarvoor maakte. Een uitzondering hierop is het deksel van de veerton, dat naar Duits voorbeeld is en mogelijk ook zo uitgevoerd is in de doosklok van Coster.

Originaliteit naamplaatjes

De discussie tussen de aanwezigen leverde een aantal vragen voor nader onderzoek op. Hoe kan – bijvoorbeeld – vastgesteld worden dat een klok een Costerklok is, zijn alle Costerklokken door Coster gemaakt en hoe kunnen we onderscheiden welke door hem eigenhandig gemaakt zijn? Het antwoord op deze vraag zou mede kunnen berusten op de wijze waarop de raderen aan de assen bevestigd zijn. Ook de vraag of de veerton aan het grondrad is geklonken of gesoldeerd is eventueel relevant. Omdat de klok niet geheel gedemonteerd was, kon hierop ter plekke niet ingegaan worden.

Gesuggereerd werd dat Coster een leerling van Johann Sayller was. Ook dit zou aanwijzingen kunnen geven over de feitelijke maker.

Dan is er de vraag van de originaliteit van de naamplaatjes van alle vier klokken in de reeks. Twee van de vier klokken zijn niet van Wijnen afkomstig, vergelijkend onderzoek zou overeenkomsten en verschillen aan het licht kunnen brengen.

Ook zou onderzocht dienen te worden of de afwijkende wijzerwerkkloof het gevolg zou kunnen zijn van het ooit afgebroken zijn van de tap van het wisselrad.

Ondanks het vertrouwen in de fundamentele originaliteit van de N3 dat de meerderheid van de aanwezigen uitsprak, is de discussie niet gesloten. Zonder materiaalonderzoek blijven de standpunten echter te gevoelsmatig. Ook werd gepleit voor het instellen van een onderzoeksteam van gekwalificeerde onafhankelijke experts. Enkele aanwezigen boden zich hiervoor aan.

Carel Hofland

TENTOONSTELLING "GOING DUTCH"

Op 1 oktober opende wethouder Corrie Noom van Zaanstad met warme woorden namens de gemeente de tentoonstelling "Going Dutch" in het Museum van het Nederlandse Uurwerk (MNU). (afbeelding 1).

Afbeelding 1. Wethouder Corrie Noom met MNU-directeur Carel Hofland

Zoals we met de titel probeerden aan te geven, ging het om wij-gevoel vermengd met buitenlandse invloed. Dit was het thema van de Maand van de Geschiedenis, die in oktober 2011 plaatsvond. Het MNU hield een tentoonstelling die de strijd tussen Nederlandse en buitenlandse aanspraken op de uitvinding van het slingeruurwerk weergaf. Daarbij is het neusje van de zalm op het gebied van de vroegste slingeruurwerken te zien geweest.

Maar is het wel een strijd? Misschien is er veeleer sprake van wederzijdse beïnvloeding en is de geschiedenis van Nederland en zijn burens wat minder vaderlands dan we dachten. De bezoeker mocht het zeggen!

De tentoonstelling is nu weer voorbij. Onderstaand een samenvatting.

Het verhaal van de tentoonstelling

De 17e eeuw was rijp voor de ontdekking

van een betrouwbare precieze tijdmetr. Astronomen waren ervan afhankelijk voor de verfijning van hun waarnemingen. Economisch was er de noodzaak van nauwkeurige bepaling van de lengtegraad op zee. Wetenschappers waren bezig met het vinden van betrouwbare tijds-indicatoren en technici met het ontwikkelen van geschikte technologie. De tentoonstelling gaat over hun pogingen om de goede eigenschappen van de slinger beter bruikbaar te maken voor tijdmeting. Het Nederlandse genie Christiaan Huygens staat bekend als de uitvinder van het slingeruurwerk. De klokkenmaker Salomon Coster als de maker van de eerste slingeruurwerken. Is de claim dat deze Nederlandse tandem de eerste was terecht, of was er niet veeleer sprake van een internationale ideeënuitswisseling tussen technici en wetenschappers? De wetenschappelijke en technische ontwikkelingen werden toegelicht aan de hand van de volgende thema's. Bij ieder thema werd een aantal bijzondere uurwerken getoond, die nog vrijwel niet in het openbaar te zien waren geweest. Te midden van de uurwerken in de vaste presentatie, zodat de bezoeker direct vergelijkingen kon maken.

De slinger als tijdmetr

Galileo Galilei publiceerde als eerste dat de slinger een perfecte tijdmetr is, als deze naar zijn natuur, dus vrij van invloeden van buitenaf, kan slingeren. Christiaan Huygens toonde aan dat de slinger beïnvloed wordt door verschillen in de aandrijvingskracht. Het is van belang dat de slinger geen onderdeel uitmaakt van het aandrijvende raderwerk, dus vrij opgehangen is, en dat de aandrijvingskracht zo constant en regelmatig mogelijk werkt.

Galilei en de slinger

Natuurlijk wilde Galilei zijn uitvinding graag toepassen in een tijdmetr. In 1636 deed Galilei de Staten-Generaal van Holland het voorstel om de lengtegraad op zee te bepalen aan de hand van een mechanisme met een slinger. De wijze waarop dit mechanisme geconstrueerd moest worden liet Galilei over aan "de handwerkslieden".

De balans als slinger

Mogelijk waren er praktische klokkenmakers die de door Galilei gepubliceerde voordelen van de slinger wilden behalen met een vaste slinger, die net als de

Afbeelding 2. Engelse tafelklok van Wise

balans direct verbonden was aan de as van het echappement. Een balans die tot slinger is omgevormd is echter geen vrij bewegende slinger en is evenmin vrij opgehangen. Hetzelfde geldt voor een slinger die vast verbonden is aan de as van het echappement.

Een aantal Engelse (afbeelding 2) en Duitse klokken in de tentoonstelling liet de overgang van balans naar slinger zien.

Fromanteel en de slingerklok

Ahasverus Fromanteel was de meest ingenieuze Engelse klokkenmaker in deze periode. Mede op grond van zijn eigen publiciteit over langlopende uurwerken, die even nauwkeurig liepen als klokken met korte gangduur, wordt wel eens ver-

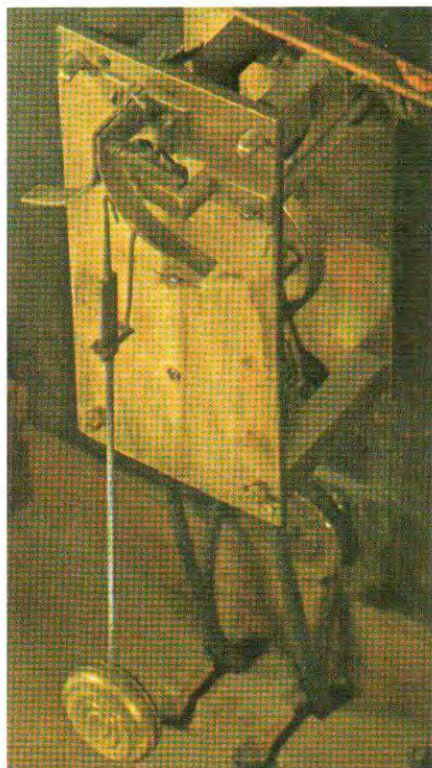
Afbeelding 3. Vroege Duitse klok van Saylor met gangduur van een maand

ondersteld dat Fromanteel klokken met een slinger maakte. De uurwerken waarover het zou gaan, zijn echter niet bewaard gebleven en de berichten zijn

zeer beknopt. Dobson maakt aannemelijk dat Ahasverus' zoon John een jaar voor Salomon Coster werkte om zich de wetenschappelijke inzichten van Huygens over de slingerbeweging eigen te maken. In de tentoonstelling werd een vroege Duitse klok (afbeelding 3) met een maand gangduur en balans getoond. Wat is het verband tussen gangduur en gebruik van de slinger?

Thuret en het slingeruurwerk

Huygens is niet duidelijk over de identiteit van zijn klokkenmaker. De wetenschapper had belang bij een klok met gewichtsaandrijving (en liefst secondenindicatie). Die is ook getekend in *Horologium* (1658) en *Horologium Oscillatorium* (1673). Van de

Afbeelding 4. Vroeger slingerklok met gewicht

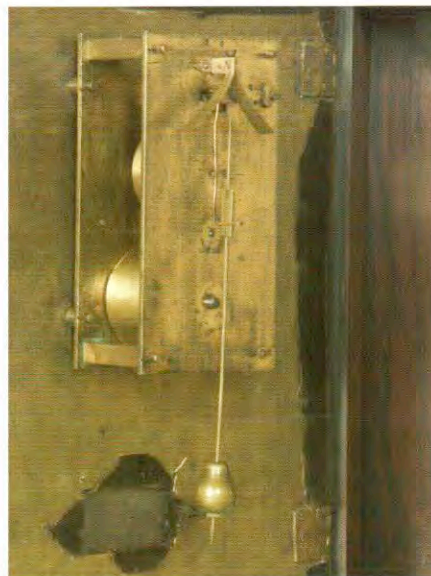
Parijse klokkenmaker Isaac Thuret zijn drie klokken bekend met gewichtsaandrijving en secondenindicatie. Deze klokken bevatten ook de overbrenging tussen kroonwiel en drijver die op de afbeelding

Aangeboden: Ambachtelijk handgeknoopt knobbelkoord voor uw antieke klok. Vlaskoord of hennepkoord in de kleur naturel of groen. Diameters van 4 tot 9 millimeter. M. Penso, tel. 055 - 576 84 26, bij voorkeur tussen 17.00 en 19.00 uur.

in *Horologium* te zien is. In de tentoonstelling was een zeer vroege slingerklok met gewichtsaandrijving te zien (afbeelding 4). Was Thuret wel de eerste die een slingerklok met gewicht maakte?

Huygens en Coster

De samenwerking tussen wetenschap en techniek lijkt in het geval van Christiaan Huygens en Salomon Coster succesvol verlopen te zijn. Voor het eerst zien we een uurwerk met een vrij opgehangen slinger, die wordt aangedreven door een drijver. Huygens legde verder veel nadruk op het tegengaan van de gevolgen van variaties in de aandrijvingskracht door de bekende cycloïde boogjes. De N3 van het MNU (afbeelding 5) werpt de vraag op of het wel Salomon Coster zelf was die de eerste slingerklokken met veeraandrijving maakte.

Afbeelding 5. Uurwerk van Coster N 3

Nieuwe onderzoeksgegevens over de N3

Zoals elders in dit nummer te lezen is, was de N3 onderwerp van een speciale bijeenkomst van de Nederlandse sectie van de AHS.

In het verslag wordt een aantal discutabele punten van de klok vermeld: het naamschildje, de cijferring, de zijkanten van de kast en de veerton. Op grond van nader onderzoek is nu vastgesteld dat de samenstelling van het materiaal van de cijferring (afbeelding 6) overeenkomt met die van 17e eeuwse zilver; voor het naamschildje geldt dat de samenstelling die van modern zilver is; de klok nooit een andere cijferring heeft gehad dan de huidige;

Afbeelding 6. Cijferring van Coster N 3

Afbeelding 7. Veerton van Coster N 3

geen wijzingen aan de zijkanten van de kast zijn waar te nemen, terwijl de hoekverbindingen overeenkomen met die van andere vroege "kist"-kastjes; de veertrommel geklonken is, zoals in de periode gebruikelijk (afbeelding 7).

De conclusie dat de N3 een origineel exemplaar is van de vroegste slingeruurwerken uit de werkplaats van Samuel Coster lijkt hiermee nabij. Wel is duidelijk dat de wijzers, het naamschildje en de achterwand van de kast vervangingen zijn van eerder verloren gegane onderdelen.

Symposium over de klok van Jan van Call

Op 13 oktober vond in het British Museum een symposium plaats, gewijd aan de omstreden wandklok gesigeneerd Jan van Call, 1657. Het symposium was georganiseerd op initiatief van het British Museum en de eigenaar van de klok, het Science Museum London.

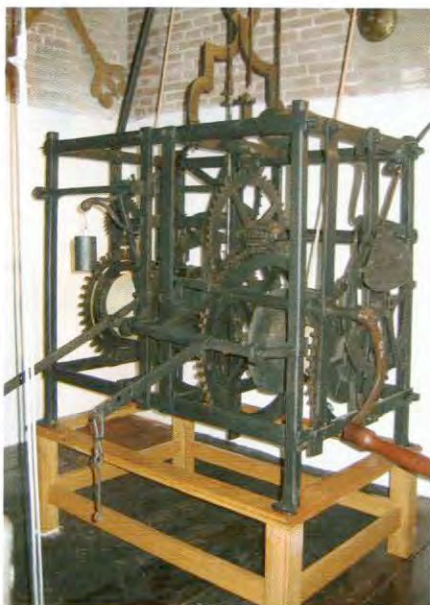
De bijdrage van onze conservator Pier van Leeuwen aan dit symposium was een algemene cultuurhistorische inleiding. Hierin werden biografische data uit het leven van Jan van Call gespiegeld aan omstandigheden op het gebied van politiek, kunst, wetenschap. Het tijdvak werd getekend door een intensieve

wisselwerking tussen de Republiek en Engeland.

De uit het Duitse Kall (Eiffel) afkomstige uurwerkmaker vestigde zich rond 1636 in het Gelderse Batenburg, waar hij zijn eerste gedocumenteerde torenuurwerk vervaardigde. Daarop trad hij in dienst van de stad Nijmegen als stadsuurwerkmaker en landmeter. Hij werd verantwoordelijk voor het onderhoud van uurwerken in het stadhuis, de Stevenskerk en de stadspoorten. Die in de poorten bouwde hij om tot slingeruurwerken.

Ook buiten Nijmegen werd Van Call ontboden voor aanpassingen van torenuurwerken, soms in combinatie met speelwerken voorzien van carillons van Hemony. Zo zijn van hem werkzaamheden gedocumenteerd in o.m. Arnhem, Den Bosch, Utrecht en Delft.

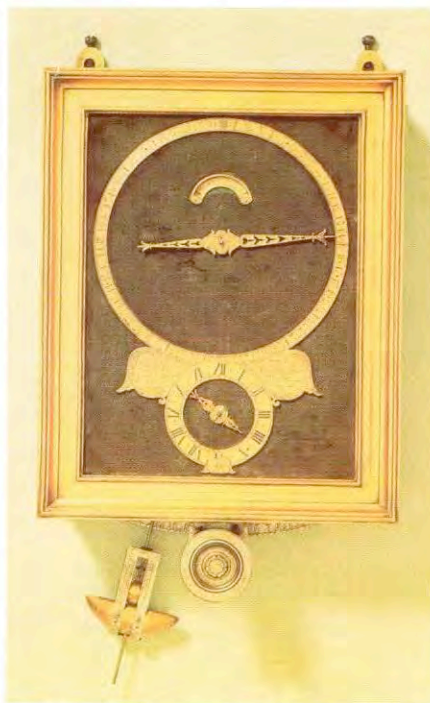
Recentelijk is zijn torenuurwerk uit de Utrechtse Jacobikerk door Museum Speelklok opnieuw voorzien van een messing speeltrommel. Het torenuurwerk dat Van Call vervaardigde voor Buren in de Betuwe is recentelijk gerestaureerd en geplaatst in de Pieterskerk in Amsterdam-Sloterdijk (afbeelding 8).

Afbeelding 8. Torenuurwerk van Jan van Call, nu in Amsterdam-Sloterdijk

Een eerlijk man

Van Call wordt door Huygens geroemd als "een eerlijk man ... ende een vermaert meester". Of deze waardering heeft geresulteerd in een samenwerking is niet nader onderzocht. Nog minder of de wandklok met de dubbele signatuur, die op 16 oktober 1986 door het Science Museum Londen werd aangekocht, daadwerkelijk de vrucht van deze veronderstel-

Afbeelding 9. Omstreden slingerklok van Van Call in het British Museum

de samenwerking was (afbeelding 9). Pier van Leeuwen introduceerde de klok als een van de meest intrigerende klokken, waar hij als beginnend conservator mee werd geconfronteerd. In 1986, 1987 en 2009 werd o.m. metallurgisch onderzoek verricht aan de klok.

Recentelijk werd het omstreden uurwerk opgenomen in de prestigieuze Sir Harry and Lady Djanogly Gallery of Clocks and Watches in het British Museum. Hoe het ook zij, ook na dit symposium zijn er nog talloze vragen rond de klok onbeantwoord en zullen de stemmen niet verstommen.

Een nieuwe website van het MNU?

De afgelopen periode is hard gewerkt aan een nieuw plan voor een moderne website van het MNU. Opnieuw is het voornemen om via databases zoveel mogelijk gedetailleerde informatie over historische Nederlandse uurwerken publiek ter beschikking te stellen. Voor de uitvoering van dit plan is subsidie aangevraagd bij het Prins Bernhard Cultuurfonds en het Fonds voor Cultuurparticipatie. Mogelijk zijn bij publicatie van dit artikel al subsidies toegezegd. Omdat er niet veel geld beschikbaar is, zal het nodig zijn om een groot beroep op vrijwilligers te doen. Dat is geen slechte zaak, want als liefhebbers weten en kunnen wij samen meer dan de profes-

sionals. Wie meer informatie wil kan zich wenden tot Carel Hofland, directeur@mnuurwerk.nl.

De Tijdmelder

Hopelijk is intussen de vierde aflevering van de tweede jaargang van onze digitale nieuwsbrief "De Tijdmelder" verschenen. We stellen dit periodiek graag samen, maar het is een bewerkelijk product. Zoals de ontvangers van De Tijdmelder hebben gemerkt, zijn we inmiddels ook begonnen met een snelle nieuwsvoorziening door middel van de verzending van links naar onze tijdelijke website www.uurwerkmuseum.wordpress.com. Op deze site is nog veel meer wetenswaardigs over de geschiedenis van de tijdmeting in Nederland te vinden. Wie deze nieuwsvoorziening niet per e-mail heeft ontvangen, kan zich opgeven via directeur@mnuurwerk.nl. Let wel, we versturen de nieuwsbrief alleen digitaal!

Vrijwilligers

Het museum heeft dringend behoefte aan nieuwe vrijwilligers. Hebt u belangstelling voor het begeleiden van bezoekers, administratief werk, digitale communicatie of incidentele klussen op het gebied van onderhoud, inrichting en tentoonstellingsopbouw, meld u dan bij Carel Hofland.

Ook (incidentele) hulp bij andere activiteiten, zoals objectregistratie, PR en publicaties en het beheer van de bibliotheek en de boekenwinkel, is welkom. Suggesties over hier niet genoemde activiteiten zijn ook welkom.

Telefoon 06-48185114,
e-mail
directeur@mnuurwerk.nl.

Contact opnemen verplicht u tot niets!

Advertentietarieven

Bij eenmalige plaatsing
1/1 pagina € 195
1/2 pagina € 145

Bij 4 plaatsingen
1/1 pagina € 245
1/2 pagina € 195

Voor achterkant omslag en
binnenzijde omslag gelden
afwijkende tarieven.

Zuid Duits / Zwitserse hangklok, circa 1600
h. 49cm, b. 22cm, d. 24cm.

TOEBOSCH

ANTIQUES

SPECIALISTS IN CLOCKS, MUSICALBOXES AND BAROMETERS

Inkoop/Verkoop

MARCEL TOEBOSCH

Nieuwe Spiegelstraat 38
1017 DG Amsterdam
Mob. +31 (0)653-211641
Tel. 020-716 97 26

www.toeboschantiques.com
info@toeboschantiques.com

Website

Wie belangstelling heeft voor het museum kan zijn licht opsteken op www.mnuurwerk.nl. We plaatsen daar steeds meer content. Ook wie een vakboek zoekt of een kleedje voor zijn stoel of staartklok kan daar mogelijk in onze winkel terecht.

Verder wordt steeds meer content en actueel nieuws geplaatst op de website www.uurwerkmuseum.wordpress.com. Gegevens over het museum zijn ook te vinden via de website van de Horological Foundation: www.antique-horology.org. Historische gegevens van Nederlandse uurwerken en voorbeelden uit museale en particuliere collecties zijn te vinden op de website www.tijdvoorklokken.nl.

Rikketik

Het MNU is op elke Rikketikbeurs aanwezig. U kunt daar snuffelen in het kleine deel van onze boekenvoorraad dat we mee kunnen nemen, maar we kunnen ook bestellingen op de Rikketik afleveren en daardoor voor u porto besparen. Wie gericht een titel zoekt, kan dat melden aan directeur@mnuurwerk.nl en het boek op de Rikketik afhalen.

Adres en openingstijden

Museum van het Nederlandse Uurwerk
Kalverringdijk 3 (Zaanse Schans)

1509 BT Zaandam

Tel.: 075-61 79 769.

Openingstijden: 11.00 – 17.00 uur

Tot 1 april 2012 is het MNU alleen op zondag geopend.

MUSEUMNIEUWS MNU

Willem van der Krogt

Menig eigenaar van een antieke klok zal zich zo nu en dan afvragen in hoeverre de klok origineel is en zou daarom graag teruggaan in de tijd om over de schouder van de maker mee te kunnen kijken. Dit geldt natuurlijk ook voor taxateurs en restauratoren. Over het algemeen geldt, dat hoe ouder de klok des te minder documentatie erover te vinden is. En zo kan het gebeuren dat, net als bij de uitvinding van de boekdrukkunst, er verschillende claims zijn op de uitvinding van het slingeruurwerk. In Nederland beschouwen we Christiaan Huygens als dé uitvinder, maar anderen schuiven Galilei, Fromanteel of Thuret naar voren.

www.antique-horology.org

Tijd voor klokken

Deze site bevat informatie over Nederlandse uurwerken: de historische ontwikkeling, voorbeelden uit museale en particuliere collecties, contactadressen, onderwijs informatie en actualiteit. Tijd voor klokken is een initiatief van de stichting Boom-Time.

[Meer...](#)

Veel gestelde vragen

Woordenlijst

-Zoeken-

ok

[Zoek geavanceerd](#)

www.tijdvoorklokken.nl

Wie volgens u gelijk heeft, mag u zelf bepalen op de tentoonstelling "Going Dutch" die in het museum te bewonderen is van 1 oktober tot en met 4 december. Evenzo had de Vriend die meende een voor het museum interessante klok te hebben, bij de blik over de schouder van de maker, wel geweten dat het aangeboden uurwerk in de loop der tijd allerlei aanpassingen had ondergaan. En daarmee onze penningmeester een rit van ruim 200 kilometer enkele reis kunnen besparen. Overigens had de Vereniging Vrienden MNU er graag het geld en de penningmeester er de tijd voor over om de klok op te halen en weer terug te

brenge, want je weet maar nooit. Maar soms duikt er uit onverwachte hoek documentatie op. Zo ook in het geval van Pauwe's Volautomatische Kalenderuurwerken. Uit deze documentatie blijkt dat de productie in de loop van de oorlog niet is gestaakt, zoals te lezen valt aan het eind van het artikel in TIJDSchrift 11/3 over deze uurwerkindustrie, maar gedurende de hele oorlog is voortgezet, maar op kleine schaal.

Kortom: documenteren en bewaren is zinvol en kan vroeger of later belangrijk zijn en dus blijf ik maar braaf de notulen maken van alle vergaderingen.

Gemke Jager

**Rondleiding bij de vroege
Comtoise klokken**

Op vrijdag 26 en zaterdag 27 augustus was er een speciale rondleiding door de tentoonstelling "Van torenuurwerk tot huisklok, het ontstaan van de Comtoise-klok". Vanaf 13.30 uur konden bezoekers mee met een rondleiding. Peter Both en Cees Gadella, de initiatiefnemers van deze bijzondere tentoonstelling, namen de deelnemers mee door de klokkenzaal. Vol aandacht luisterden de bezoekers naar extra informatie over de gepresenteerde klokken en de achtergrond en opzet van deze tentoonstelling. Maar ook over hoe de comtoiseklok is ontstaan. Er werden veel vragen gesteld variërend over de techniek tot de waarde van de getoonde klokken. Er was grote belangstelling voor de rondleidingen waardoor beide heren meerdere keren verschillende groepen hebben rondgeleid. Inmiddels zijn de comtoiseklokken weer terug bij de bruikleengevers. Wij zijn iedereen enorm dankbaar voor de medewerking en de sponsoring. Vooral Peter Both en Cees Gadella met hun niet aflatend enthousiasme en inzet tot het eind toe, zijn wij veel dank verschuldigd. Bij de afbouw en wederopbouw was Wim van Vliet onmisbaar.

**Klokken uit de collectie
Meentwijk**

In de tentoonstellingsruimte in de Klokkenzaal staat thans de semi-permanente opstelling van een selectie klokken uit de collectie Meentwijk. De naam Meentwijk is ontleend aan een villa in 't Gooi, in 1912 als woonhuis ontworpen door de architect Karel P.C. de Bazel (1869-1923). Sinds 1985 wordt de villa bewoond door het verzamelaars-echtpaar Dirk en Liesbeth Nienhuis en fungeert tevens als decor voor een indrukwekkende collectie Nederlandse kunst- en nijverheidsvoorwerpen uit de periode 1890-1940.

De klokken vertegenwoordigen een periode die bekend staat om de vernieuwingen in de kunstnijverheid:

- de Nieuwe Kunst, de Nederlandse variant van de *art nouveau* 1880-1910
- de Amsterdamse School en het expressionisme 1910-1930

Foto 1. Veel belangstelling voor uitleg over vroege Comtoises (foto C. Gadella)

Foto 2. H.P. Berlage Klokkenstel, driedelig, 1901, h. 51 cm. Messing, wijzerplaat met groen en rood email. Uitvoering: Nederlandse Fabriek van Bronswerken v/h Brecht & Duyserinck, Amsterdam, in opdracht van 't Binnenhuis, 8 daags Frans uurwerk, Samuel Marti et Cie., Montbeliard, haakgang, slagwerk met sluitschijf, belslag (Foto: Rob Glastra, Schoonhoven)

- en de Haagse School, de Nederlandse variant van de art deco vanaf circa 1925. De uurwerkmaker in Nederland heeft in deze periode vooral aandacht voor de technische kant van het uurwerk en minder voor de vormgeving. Het zijn de architecten, de meubelontwerpers en sierkunstenaars die zich over het uiterlijk van de klok ontfermen. Zij zien de klok als deel van het totaalontwerp van het interieur en passen eigentijdse stijlideeën toe. Veel zorg en afwerking wordt besteed aan de afwerking van de kast en de wijzerplaat en deze tonen een rijke schakering aan

vormen. Het uurwerk is vaak een massafabrikaat en van ondergeschikt belang. In de verzameling klokken zijn bekende ontwerpers vertegenwoordigd als H.P. Berlage, Jan Eisenloeffel, Jac. van den Bosch en Hildo Krop maar ook minder bekende als Jan Kriege, H. Stroeve en A.F. van der Weij.

Deze presentatie sloot feilloos aan op de tentoonstelling *Nederlands Zilver 1895-1940, van Art Nouveau tot Modernisme* (tot en met 27 november 2011), waar zich ook zilver bevond uit de collectie Meentwijken.

Stichting Het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum

Kazerneplein 4
2871 CZ Schoonhoven
Tel 0182-385612;
info@zilvermuseum.nl
www.zilvermuseum.nl

Openingstijden:

di. t/m zo. 12.00 tot 17.00 uur
1ste Kerstdag, Nieuwjaarsdag en
Koninginnedag: gesloten

VERENIGINGSNIEUWS SCHOONHOVEN

ir A.M.J. Schueler

Vereniging van Vrienden van Stichting Museum en Archief voor Tijdmeetkunde ("KlokkenVrienden Schoonhoven," KVS)

Recente ontwikkelingen

In TIJDSchrift 10/1 schreef het "Zilvermuseum" dat hoewel de focus op zilver is gelegd de klokken aanwezig én zichtbaar zullen blijven.

Dit leek begin 2011 al achterhaald.

Wij hebben daarop (via een besluit van de Algemene Ledenvergaderingen in mei) ingespeeld door via een aanpassing in de Statuten onze doelstellingen te verfijnen. Onze focus is nu meer exclusief gericht op de SMAT, de eigenaar van de in Schoonhoven opgestelde klokkencollectie.

Inmiddels heeft het Zilvermuseum aangegeven op zo kort mogelijke termijn de bruikleenovereenkomst met de SMAT te willen beëindigen; (zie hierover de SMAT-bijdrage). Uiteraard betreuren wij deze gang van zaken zeer.

In de praktijk blijven wij als "Klokkenvrienden Schoonhoven" ongewijzigd bereid

om binnen onze doelstellingen het klokkenerfgoed in brede zin te ondersteunen.

Gesprekken met het Museum om te komen tot een aan de nieuwe omstandigheden aangepaste werkrelatie met nieuw te definiëren afspraken verlopen vooralsnog moeizaam en leiden nog niet tot concrete afspraken.

Wij sluiten niet uit onze relatie met het Museum ingrijpend te moeten herzien.

Door verbreding en vernieuwing van onze activiteiten, waar mogelijk in samenwerking met "bevriende derden" blijft het KVS lidmaatschap onverminderd aantrekkelijk, terwijl aan nieuwe toekomstige ontwikkelingen alle steun kan worden gegeven.

Wij willen u zoveel mogelijk op de hoogte houden en hebben daarom de Smat gevraagd u van de recente ontwikkelingen op de hoogte te stellen voorafgaand aan de lezing op 21 januari

LEZINGEN

zaterdag 21 januari 2012

13.30 uur. Stand van zaken Stichting Museum en Archief voor Tijdmeetkunde
14.00 uur. Ons lid, de heer H. Vrolijk geeft een presentatie over:
"Tijddistributie met behulp van elektriciteit."

Kijk vast op www.vrolijk-clocks.nl
Locatie: Dorpshuis Odijk, Rijneland 7

zaterdag 14 april 2012

Na de algemene jaarvergadering is er om 14.00 uur een lezing.

VERGADERINGEN

Algemene jaarvergadering zaterdag 14 april 2012

De jaarvergadering van onze Vrienden wordt gehouden op: 14 april 2012.

Deze jaarvergadering is alleen toegankelijk voor leden.

Aanvang: 11.00 uur

Locatie wordt bekend gemaakt in het volgende TIJDSchrift

Zo nodig zal extra tussentijdse informatie per digitale Nieuwsbrief aan de leden worden toegestuurd. **Wij verzoeken u dringend uw e-mailadres, (voor zover nog niet eerder gedaan), door te geven aan onze secretaris Sjoerd Folkers (leden@klokkenvrienden.nl)**

De jongste informatie over locaties en eventueel gewijzigde tijdstippen vindt u onder <http://www.fed-klokkenvrienden.nl/> agenda

SMAT NIEUWS

B.M. Hordijk

Overleg Zilvermuseum – Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde

Op 10 augustus heeft de SMAT een brief van het bestuur van het Zilvermuseum ontvangen naar aanleiding van een bespreking op 26 mei 2011 tussen een delegatie van het Zilvermuseum en een delegatie van de SMAT. De strekking van deze brief is, dat het bestuur van het Zilvermuseum op korte termijn afscheid wenst te nemen van de klokkencollectie. Voorgesteld wordt o.a. om de bruikleenovereenkomst met de SMAT voortijdig te beëindigen.

Het Zilvermuseum bekend nu eindelijk kleur en zoals zo velen onder u al vreesden, het museum wil definitief van de klokken af.

Ik roep bij u in herinnering de publicatie van de voorzitter van het Museumbestuur in TIJDSchrift 11/2 van 3 juni jl.

Ik citeer letterlijk:

(...) *"Wij merken ongerustheid bij de klokkenmensen. Dit kunnen we ook wel begrijpen. De naamsverandering riep de vraag op of het museum minder oog voor de klokken zou hebben. Maar dat is niet zo ! Dit blijkt uit de exposities en de fraaie Klokkenzaal."*(...)

"Onze focus is nu op zilver, maar wij houden gastvrije ruimte voor klokken. Onze gesprekken gaan over de vraag wie de klokken beheert en onderhoudt"(...)

"Wij zijn druk bezig daarover afspraken te maken met de SMAT. Onze inzet is helder en eerlijk"(...)

In de laatste bespreking op 26 mei 2011 is de wens van het Zilvermuseum om te komen tot voortijdige beëindiging van de bruikleenovereenkomst door de voorzitter van het bestuur van het Zilvermuseum al formeel naar voren gebracht.

Met deze wetenschap heeft de voorzitter van het Museumbestuur in zijn publicatie van 3 juni jl., al of niet door de tijd inge-

Restauratie atelier RENATE E. POSTMA

- ❖ Schilderrestauratie aan wijzerplaten en kasten
- ❖ Marmer, hout en schildpad imitaties
- ❖ Achterglas schildering
- ❖ Alle soorten bladgoud vergulding
- ❖ Sierlood restauratie
- ❖ Gravering en Goudsmidswerk

Bezoekadres: Wijkamplaan 48 3742WS Baarn 035 5421802
renate.postma@zonnet.nl
www.goedrestaureren.nl

**FULL-TIME
DIPLOMAS**

**WEST DEAN
COLLEGE**

CONSERVATION RESTORATION OF CLOCKS

Full-time specialist Diplomas

Conservation Restoration of Clocks
(West Dean College award)

Specialist MA/Diplomas in Conservation of Clocks
(University of Sussex award)

Making of Clocks and Related Dynamic Objects
(West Dean College award)

8:1 student to staff ratio

High level of personal tuition

Practical hands-on bench
skills

Up to 50% bursaries and
scholarships available

Open Day 12 November

FOR FURTHER INFORMATION
(+44) 01243 818 208
diplomas@westdean.org.uk

West Dean College
West Dean, Chichester,
West Sussex, PO18 0QZ,
England
www.westdean.org.uk/college

haald, een ander beeld geschapen dan de werkelijkheid aangeeft.

Het bestuur van de SMAT heeft inmiddels mede naar aanleiding van de brief van 10 augustus jl. extern advies ingewonnen en zal met daadkracht reageren. Wij zullen u van de verdere gang van zaken op de hoogte houden.

Samenwerking MNU en SMAT

Zoals u bekend, hebben het MNU en de SMAT in december 2010 een intentieverklaring getekend om te onderzoeken in hoeverre en op welke wijze samenwerkt zou kunnen worden.

Deze intentieverklaring heeft er thans toe geleid, dat op 27 september 2011 formeel tussen beide partijen een verregaande samenwerkingsovereenkomst is getekend o.a. op het gebied van collectiebeleid, tentoonstellingsbeleid, bundeling van promotionele activiteiten, betere voorlichting op fiscaaljuridisch gebied en standaardisering van formulieren tot het doen van schenkingen.

Tevens is besloten tot de gezamenlijke oprichting van een nieuwe stichting, De Stichting Tijdmeetkundige Collectie Nederland. Deze nationale stichting zal te zijner tijd ook openstaan voor aansluiting door andere erfgoed beherende instellingen op het gebied van tijdmeetkunde. Het concipiëren van de statuten is inmiddels in een afrondende fase gekomen. Het ligt in de bedoeling om de nieuwe Stichting formeel op te richten tijdens het symposium "Going Dutch" ter ere van het 25-jarig bestaan van het MNU op 3 december 2011 in het Teylers Museum in Haarlem.

AFSCHEID VOORZITTER "DE VIERDE DIMENSIE"

13 jaar geleden op 4 april 1998 werd er gestart met de eerste bijeenkomst van wat thans de uurwerkbouwersgroep "De vierde dimensie" is. Het idee ontstond doordat op vergaderingen en bijeenkomsten van "Vrienden Zaans Uurwerkmuseum" in de "wandelingen" druk overleg plaatsvond tussen de diverse uurwerkbouwers. Mede daardoor stelde Kees Wijnberg binnen het bestuur voor om een bijeenkomst van uurwerkbouwers te organiseren. E.e.a. om te inventariseren of er belangstelling zou zijn voor een regulier overleg. Het bestuur van de vereniging stelde een locatie beschikbaar voor deze eerste bijeenkomst. De opkomst was groot en wijlen Bert Boiten leidde de

discussie die werd voorgezeten door Kees Wijnberg. De voorstellen werden positief ontvangen. De daarop volgende jaren bleef de groep onder voorzitterschap van Kees afwisselend samenkomen in Weipoort, Arnhem en Zeist. Zo'n 4 jaar geleden zijn ze verhuisd naar de huidige locatie in Zeist. Nu na 13 jaar draagt Kees het hamertje over aan ondergetekende. Kees heeft al die jaren met

enthousiasme de discussies in goede banen geleid. Niet altijd een gemakkelijke zaak om het in zo'n bevolgen groep centraal te houden. Ook de eigen technische bijdragen van Kees waren een ervaring op zich. We bedanken Kees voor zijn enorme inzet als voorzitter en we hopen nog jaren te kunnen genieten van zijn bijdrage aan vernuftige uurwerken.

KENNISMAKING MET DE NIEUWE VOORZITTER

Mijn naam is Willy Kampinga (1947) ik ben oud leraar natuur- en wiskunde en heb zo'n 35 jaar voor de klas gestaan. Mijn passie voor klokken heb ik al sinds mijn kinderjaren. Vroeger opgepikt bij de vader van een vriendje die altijd met klokken bezig was. Later na mijn studie langzaam weer begonnen met de klokken en in 1993 naast mijn baan in het onderwijs een bedrijfje gestart voor het ontwerpen en vervaardigen van uurwerken. Sinds een aantal jaren ben ik lid van "De tandkrans" een klokkenclub in Balkbrug en de laatste 4 jaar tevens lid van "De vierde dimensie" in Zeist. Het vervangen van Kees zal niet gemakkelijk zijn maar ik zal proberen daar zo goed mogelijke invulling aan te geven.

Jan Jacobs gestolen

In voorgaande nummers van TIJDSchrift is aandacht besteed aan klokken van Jan Jacobs uit het Friese Gorredijk, die o.a. klokken vervaardigde van een hogere kwaliteit dan veel van de 'gewone' Friese makers. Ze werden dan ook aangeduid als 'provinciaal Amsterdammertje'.

In de nacht van 3 op 4 augustus is zo'n klok bij de particuliere eigenaars in Zuid-

Holland gestolen tegelijk met enkele andere kostbaarheden. De signatuur op de wijzerplaat van deze klok luidde Jan Jacoberis Gorredijk. De klok is al sinds 1853 in de familie en de eigenaars willen hem natuurlijk graag terug hebben. Helaas beschikken ze niet over een goede foto, de hierbij afgedrukte is al vele jaren oud.

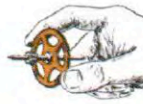
Mocht een lezer over inlichtingen beschikken die tot de opsporing kunnen leiden, dan wordt gevraagd dit door te geven aan het bureau van de schade-experts: Ouendag & Silberman, 070-38166747.

RESTAURATIE / REPARATIE

VAN OUDE / ANTIEKE KLOKKEN

TORENURWERKEN EN

ELEKTRISCHE BUITENKLOKKEN

A. Peek Uurwerktechniek
Mussenstraat 46
1223 RD Hilversum
Tel. : 035-683 70 27
Fax : 035-588 21 11

E-mail: peekuurwerktechniek@planet.nl

* vakkundige restauratie en reparatie *

* vervaardigen van alle onderdelen naar tekening of model *

VOORUITBLIK

In het volgende nummer o.a.

- Bijzondere capucines
- Luikse nachtwakersklokken
- Een boeiend oud octrooi
- Onderzoek naar 18^e eeuwse speelklokken
- De uurwerkmaker van koning Stanislas deel 2

Het volgende nummer verschijnt 22 maart 2012

40 Years Hans Kreft Antique Clocks

Dorpsstraat 25, B-3910, Sint-Huibrechts-Lille (+) 32 11 611 325 www.hanskreft.com

